Bonniers
SMÅ HANDBÖCKER
I VETENSKAPLIGA ÄMNEN

EN ILLUSION OCH DESS FRAMTID

AV

SIGMUND FREUD

ALBERT BONNIER

BONNIERS
SMÅ HANDBÖCKER
I VETENSKAPLIGA ÄMNEN

EN ILLUSION OCH DESS FRAMTID

AV

SIGMUND FREUD

EN ILLUSION OCH DESS FRAMTID

AV

SIGMUND FREUD

ÖVERS. FRÅN TYSKAN AV
SIGNE BRATT

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1928

I.

När man en längre tid levat inom en viss kulturkrets och upprepade gånger sökt utforska denna kulturs ursprung och utveckling, kan man också någon gång känna sig frestad att vända blicken åt det andra hållet och uppställa den frågan, vilket öde som väntar den i en framtid och vilka förvandlingar den är bestämd att genomgå. Man finner emellertid snart, att värdet av en sådan undersökning av flera orsaker måste bliva ganska ringa. För det första därför, att det blott finns få människor, som kunna överblicka det mänskliga maskineriet i alla dess enskildheter. De flesta hava varit tvungna att inskränka sig till ett enda eller några få områden. Men ju mindre man vet om det förgångna och det närvarande, desto osäkrare blir ens omdöme om det tillkommande. För det andra därför att just detta omdöme påverkas av ens subjektiva förväntningar i en grad, som svårligen kan överskattas. Och dessa bero på rent

personliga förhållanden, på ens egen erfarenhet, på ens mer eller mindre optimistiska inställning gentemot tillvaron, vilken i sin tur är beroende på ens temperament och på om man lyckats eller misslyckats i livet. Och slutligen måste man räkna med det egendomliga förhållandet, att människor i allmänhet uppleva samtiden »naivt», utan förmåga att värdesätta dess innehåll. Det är nog så, att man måste kunna betrakta sin egen tid från ett visst avstånd, det vill säga det närvarande måste bliva till förflutet, innan man däri kan finna några hållpunkter för bedömandet av framtiden.

Alltså, den som ger efter för frestelsen att yttra sig om vår kulturs sannolika framtid, gör väl i att erinra sig de här nämnda svårigheterna, även-som den osäkerhet, som alltid vidlåder varje profetia. Härav följer för mitt vidkommande, att jag genast tar till flykten för denna alltför stora uppgift och uppsöker det lilla område av livet, som jag hittills ägnat min uppmärksamhet, sedan jag först blott bestämt dess ställning till det stora hela.

Den mänskliga kulturen — därmed menar jag allt, vari det mänskliga livet höjer sig över sina animaliska betingelser och vari det skiljer sig från djurlivet, och jag bryr mig inte om att skilja

på kultur och civilisation — visar som bekant två sidor för iakttagaren. Å ena sidan omfattar den allt det vetande och kunnande, som människorna förvärvat sig för att kunna behärska naturens krafter och avvinna den dess rikedomar för tillfredsställandet av de mänskliga behoven, å andra sidan allt som är nödvändigt för reglerandet av människornas förhållande till varandra, i synnerhet vad beträffar fördelandet av de naturprodukter man kunnat utvinna. Dessa båda sidor hos kulturen äro icke oavhängiga av varandra, för det första emedan förhållandet mellan människorna i hög grad påverkas av i vad mån behoven kunna täckas, vilket beror på mängden av förhandenvarande produkter, för det andra emedan den enskilda människan i viss mån kan vara en annans ägodel, om denne utnyttjar hennes arbetskraft eller tar henne till sexualobjekt, och för det tredje emedan varje enskild människa bär inom sig en fiende till kulturen, som dock borde vara ett allmänmänskligt intresse. Det är märkvärdigt, att människorna, som ha så svårt att existera ensamma, dock känna det offer, som kulturen måste påtvinga dem för att möjliggöra sammanlevnaden, så tungt och tryckande. Kulturen måste alltså skyddas mot den enskilde, och dess institutioner och påbud stå

i denna uppgifts tjänst. Deras ändamål är icke blott att åvägabringa en viss egendomsfördelning utan också att upprätthålla denna. Ja, de måste beskydda allt det, som tjänar till att behärska naturen och framställa nyttigheterna, mot människans fientliga känslor. Vad människan skapat är också lätt att förstöra, och vetenskap och teknik, som frambragt dessa skapelser, kunna också användas för att förinta dem.

Och så får man det intrycket, att kulturen är en börda, som pålagts ett motsträvigt flertal av ett mindertal, som förstått att sätta sig i besittning av medel att utöva makt och tvång. Det ligger naturligtvis nära till hands att antaga, att dessa svårigheter icke äro bundna vid själva kulturens väsen utan bero på ofullkomligheten i de hittills utvecklade kulturformerna. Och faktiskt är det icke svårt att uppvisa dessa brister. Medan mänskligheten gjort stora framsteg och kommer att göra ännu större, när det gäller att behärska naturen, kan man inte säkert fastställa, att liknande framsteg gjorts, när det är fråga om att reglera de mänskliga förhållandena, och sannolikt ha i alla tider liksom nu åtskilliga människor gjort sig den frågan, om denna del av kulturförvärvet verkligen är värd att försvara. Man skulle kunna

tänka, att förhållandet människor emellan skulle kunna regleras på ett annat sätt, som icke behövde väcka otillfredsställelse med kulturen, som icke behövde använda tvång och undertrycka de naturliga drifterna utan tillät människorna att ostörda av inbördes stridigheter ägna sig åt att framställa produkter och att njuta av dem. Det vore guldåldern, men nu kan man ju fråga sig, om ett sådant tillstånd går att förverkliga. Det tycks tvärtom, som om varje kultur måste byggas upp på en grundval av tvång och offer. Det tycks inte en gång vara säkert, att, om tvånget upphörde, flertalet människor skulle vara villiga att fullgöra den arbetsprestation, som behövdes för att man skulle kunna utvinna nya för livet nödvändiga produkter. Jag menar, att man måste räkna med det faktum, att det hos alla människor finns destruktiva, alltså antisociala och antikulturella tendenser, och att dessa hos en mängd människor äro så starka, att de bestämma deras ställning till det mänskliga samhället.

Detta psykologiska förhållande har en avgörande betydelse, när det gäller att bedöma den mänskliga kulturen. Om man anser, att dennas viktigaste uppgift är att behärska naturen för utvinnande av produkter och att de faror, som hota den,

skulle kunna avlägsnas genom att man åstadkom en lämplig fördelning av dessa produkter, så ser det ut, som om tyngdpunkten skulle förläggas från det materiella till det själsliga området. Det avgörande blir, huruvida och i vad mån det kan lyckas att minska de offer, som pålagts människorna, och att försona dem med och hålla dem skadeslösa för de bördor, som de nödvändigtvis måste bära. Lika litet som man kan undvara tvånget till kulturarbete, lika litet kan det undvikas, att massan måste behärskas av en minoritet, ty massan är trög och okunnig, den älskar icke offer och kan icke med argument övertygas om oundvikligheten därav, och medlemmarna av massan stärka varandra i den uppfattningen, att man kan tillåta sig allehanda tygellöshet. Blott genom inflytandet av personer, som de erkänna som förebilder och ledare, kunna de förmås till de arbetsprestationer och försakelser, som äro nödvändiga för kulturens fortbestånd. Allt detta är gott och väl, om dessa ledare äro personer som hava en överlägsen insikt om vad som är nödvändigt för livet och som tillkämpat sig förmågan att behärska sina egna drifter och önskningar. Dock finns för dem den faran, att de för att icke förlora sitt inflytande giva efter mer för massan än massan för

dem, och därför tycks det nödvändigt, att de hava maktmedel till sitt förfogande, så att de kunna bliva oberoende av massan. För att i få ord sammanfatta vad jag sagt: det är två mycket vanliga egenskaper hos människorna, som äro skuld till att de kulturella institutionerna blott kunna upprätthållas genom ett visst mått av tvång, nämligen att de spontant icke hava lust till arbete och att argument ingenting förmår mot deras lidelser.

Jag vet, vad man kommer att invända mot detta resonemang. Man kommer att säga, att människomassornas här skildrade karaktär, som skall bevisa nödvändigheten av tvånget vid kulturarbetet, blott är en följd av att kulturen i vissa avseenden varit felaktig och därigenom gjort människorna förbittrade, hämndgiriga och otillgängliga. Nya generationer, som uppfostrats med kärlek och vördnad för tänkandet, som tidigt fått erfara kulturens välgärningar, skola också komma att stå i ett annat förhållande till den, de skola känna den som sin värdefullaste egendom och vara beredda att bringa den det offer av arbete och försakelse, som behövs för dess bestånd. De skola kunna undvara tvånget och föga skilja sig från sina ledare. Om det hittills icke i någon kultur

funnits människomassor av en sådan kvalitet, så beror det därpå, att ännu ingen kultur byggt upp sådana institutioner, som kunnat påverka människorna ända från barndomen på det rätta sättet.

Man kan betvivla, om det överhuvudtaget, eller i varje fall med våra nuvarande möjligheter att utnyttja naturen, skulle vara möjligt att åstadkomma sådana kulturella institutioner, man kan uppkasta frågan, varifrån man skulle få alla dessa överlägsna, ofelbara och oegennyttiga ledare, som skulle bli uppfostrare för den kommande generationen, man kan varna för det oerhörda tvång, som icke kan undvikas, om man skall genomföra dessa avsikter. Det storslagna i denna plan, dess betydelse för den mänskliga kulturens framtid skall man dock icke kunna bestrida. Den vilar säkert på den psykologiska insikten, att människan är utrustad med de mångfaldigaste driftsanlag, vilka genom de tidiga barndomsupplevelserna få sin slutgiltiga riktning. Möjligheten att uppfostra människor har emellertid sina gränser och följaktligen också möjligheten att förändra kulturen. Man kan vara osäker om huruvida och i vad mån en annan kulturmiljö kan bortsopa de båda egenskaper hos massan som så försvåra ledningen av de mänskliga angelägenheterna. Experimentet

har ännu icke gjorts. Antagligen kommer alltid en viss procent av mänskligheten att — tillfölje sjukliga anlag och alltför starka drifter — förbliva asocial, men lyckas man blott åstadkomma, att den kulturfientliga majoriteten av i dag blir en minoritet, så har man dock uppnått mycket, kanske allt som kan uppnås.

Jag hoppas, att mina läsare icke fått det intrycket, att jag förirrat mig mycket långt från min undersöknings utstakade väg. Jag vill därför uttryckligen försäkra, att det ligger mig fjärran att söka bedöma det stora kulturexperiment, som för närvarande utföres i det stora landet mellan Europa och Asien. Jag har varken sakkunskap eller förmåga att bedöma dess utförbarhet, pröva de använda metodernas ändamålsenlighet eller mäta den oundvikliga klyftan mellan avsikt och verklighet. Det som där förehaves, är ännu icke färdigt och undandrager sig sålunda ett bedömande, som man kan försöka, när det gäller vår sedan länge konsoliderade kultur.

II.

Vi hava utan att tänka på det glidit över från det ekonomiska till det psykologiska. I början voro vi frestade att söka det väsentliga i kulturen i de tillgängliga nyttigheterna och det sätt på vilket de fördelades. Men med kännedom om att varje kultur vilar på arbetstvång och försakelse och därför oundvikligen framkallar opposition hos dem som träffas av dessa krav, blev det klart, att icke själva produkterna, icke medlet att vinna dem eller de anordningar, som träffats för deras fördelning, är det väsentliga eller ensamt utslagsgivande i en kultur. Ty allt detta hotas av individernas opposition och förstörelselusta. Jämte produktionen framträda nu de medel, tvångsmedel och andra, som skola tjäna till att försvara kulturen, försona människorna med den och hålla dem skadeslösa för deras uppoffringar. Dessa medel kunna vi kalla för kulturens själsliga sida.

För att få ett likformigt uttryckssätt vilja vi

kalla det förhållandet, att en drift icke kan bliva tillfredsställd, *driftsinskränkning*, det, som påbjuder denna driftsinskränkning, *förbud*, och det tillstånd, som förbudet medför, *försakelse*. Nästa steg blir att skilja mellan sådana försakelser, som träffa alla, och sådana, som icke träffa alla utan blott vissa grupper, klasser eller enskilda. De första äro de äldsta; med de förbud, som kräva dem, har kulturen begynt skilsmässan från det animala urtillståndet för man vet ej hur många årtusenden sedan. Till vår överraskning hava vi funnit, att dessa förbud fortfarande äro verksamma, fortfarande bilda kärnan i kulturfientligheten. De drifter, som inskränkas av dessa förbud, födas på nytt med varje barn. Det finns en grupp människor, som genast reagera med asocialitet mot dessa driftsinskränkningar, neurotikerna. Sådana drifter äro incesten, kannibalismen och mordlusten. Det låter underligt att man kan sammanställa dessa drifter, om vilkas otillåtlighet alla tyckas vara eniga, med sådana, om vilkas berättigande det föres en livlig strid inom vår kulturkrets, men psykologiskt har man rättighet därtill. För resten förhåller sig vår kultur mycket olika till dessa äldsta drifter: blott kannibalismen tycks fullständigt förbjuden för alla och för ett icke analy-

tiskt betraktelsesätt helt övervunnen, incestönskningar kunna vi redan spåra bakom förbudet, och mord utövas, ja, påbjudes ju av vår kultur under vissa betingelser. Möjligen kommer kulturen att utvecklas därhän, att även andra, för närvarande i många fall tillåtliga drifter komma att bli lika oantagliga som nu kannibalismen.

Redan i fråga om dessa äldsta driftsinskränkningar kommer en psykologisk faktor i betraktande, som också för alla andra är betydelsefull. Den föreställningen, att människosjälen icke skulle ha genomgått en utveckling sedan äldsta tider utan i motsats till vetenskapens och teknikens framsteg ännu i dag stå på samma ståndpunkt som i historiens början är icke riktig. Ett av de själsliga framstegen kunna vi här påvisa. Utvecklingen går i riktning mot att yttre tvång så småningom förvandlas till inre, i det att en särskild själslig instans, överjaget, upptar det bland sina bud. På varje barn kan man se förloppet av denna omvandling: först genom den blir det socialt och moraliskt. Detta överjagets förstärkande är en högst värdefull kulturell besittning. De människor, hos vilka det genomförts, bliva i stället för kulturfiender kulturbärare. Ju större deras antal är i en kulturkrets, desto säkrare är denna kultur och desto

förr kan den avvara yttre tvångsmedel. Graden av detta införlivande är mycket olika för olika driftförbud. Vad beträffar de nämnda äldsta kulturkraven, så tyckas de ha gått människor i blodet i mycket hög grad, om man lämnar å sido det motspänstiga undantag, som neurotikerna utgöra. Men detta förhållande ändrar sig, om man vänder sig till andra driftkrav. Man märker då med överraskning och bekymmer, att ett stort antal människor iakttaga de ifrågavarande kulturförbuden blott under trycket av ett yttre tvång, alltså blott i den mån detta kan göra sig gällande och injaga fruktan. Detta gäller också så kallade moraliska kulturkrav, vilka beröra alla människor på samma sätt. Det mesta, som man erfar om människors moraliska otillförlitlighet, hör hit. Oändligt många kulturmänniskor, som skulle rygga tillbaka för mord eller incest, neka sig icke tillfredsställandet av sin girighet, sin aggressivitet, sina sexuella begär, och kunna ogenerat skada andra genom lögn, bedrägeri och förtal, bara de själva kunna undgå att bli straffade, och så har det väl varit sedan många kulturskeden tillbaka.

Vad beträffar de inskränkningar, som blott beröra bestämda klasser i samhället, så påträffar man där grova missförhållanden, som alltid påkallat

uppmärksamhet. Man kan ju vänta sig, att dessa tillbakasatta klasser skola avundas de mera lyckligt lottade deras företräden och göra allt för att kasta ifrån sig sin större börda av försakelse. Där detta icke är möjligt, kommer alltid kulturen att få dragas med ett visst mått av otillfredsställdhet, vilket kan leda till en farlig opposition. Men om en kultur icke har kunnat komma längre än att den kan tillfredsställa en del av befolkningen blott på bekostnad av en annan del, kanske flertalet — och detta är fallet med alla nuvarande kulturer — då är det förståeligt, att de undertryckta skola utveckla en intensiv fientlighet mot en kultur, som de möjliggöra genom sitt arbete, men i vars förmåner de hava en alltför ringa andel. Att de undertryckta befolkningslagren skola införliva kulturförbuden i sig får man icke vänta sig, tvärtom vilja de icke erkänna dessa förbud utan sträva att förstöra själva kulturen, ja, till och med förutsättningen för kultur. Dessa klassers kulturfientlighet är så uppenbar, att man lätt förbiser den mera latenta fientligheten hos de bättre lottade samhällsskikten. Det säger sig självt, att en kultur, som lämnar ett så stort antal av sina medlemmar otillfredsställda och driver dem till

opposition, inte har utsikt att hålla sig uppe i längden och ej heller förtjänar detta.

Den grad, med vilken den enskilde införlivat kulturföreskrifterna med sitt eget väsen — populärt och opsykologiskt uttryckt: den moraliska nivån — är icke det enda själsliga goda, som kommer i betraktande vid värdesättningen av en kultur. Vid sidan därav står dess rikedom på ideal och konstskapelser, det vill säga den tillfredsställelse, som härflyter ur dessa båda källor.

Man blir gärna alltför benägen att upptaga en kulturs ideal, det vill säga uppfattningen om vilka bedrifter, som äro de högsta och mest efterföljansvärda, bland dess psykiska tillgångar. Först tycks det som om dessa ideal skulle vara förebilder för kulturkretsens prestationer. Men det verkliga förloppet är antagligen, att idealen bilda sig efter de första prestationer, som genom samverkan mellan inre begåvning och yttre förhållanden möjliggjorde en kultur, och att idealets uppgift är att sporra till ett upprepande av dessa prestationer. Den tillfredsställelse, som idealet skänker kulturmedlemmarna, är alltså av narcistisk natur, den vilar på den stolta känslan att man en gång lyckats. För att bliva fullständig behöver den jämförelsen med andra kulturer, som slagit sig på andra be-

drifter och utvecklat andra ideal. Tack vare dessa olikheter anser sig varje kultur ha rätt att ringakta de andra. På så sätt bli kulturidealen anledning till splittring och fiendskap mellan olika kulturkretsar, såsom tydligast framträder i fråga om nationer.

Den narcistiska tillfredsställelsen över kulturidealet finns också hos de makter, som med framgång motverka kulturfientligheten inom en kulturkrets. Icke blott de bättre situerade klasserna, som njuta kulturens välsignelser, utan också de förtryckta kunna deltaga däri, i det att rättigheten att förakta de utomstående håller dem skadeslösa för att de äro tillbakasatta i sin egen krets. Visserligen är man en eländig, av skulder och krigstjänst plågad plebej, men man är i alla fall romare och har sin del i uppgiften att behärska andra nationer och föreskriva dem lagar. Men denna de förtrycktas identifiering med de klasser, som behärska och utnyttja dem, är blott ett led i ett större sammanhang. Å andra sidan kunna de förtryckta vara affektivt bundna vid förtryckarna och trots sina fientliga ideal blicka upp till dem som till sina herrar. Om det icke funnes sådana i grund och botten tillfredsställande förhållanden, skulle det vara omöjligt att förstå, att så många kul-

turer trots stora människomassors berättigade fientlighet så länge kunnat upprätthållas.

Av annan art är den tillfredsställelse, som konsten skänker medlemmarna av en kulturkrets, fast denna i regel är stängd för massorna, som tagas i anspråk för tröttande arbete och icke hava fått någon personlig uppfostran. Konsten skänker oss, som vi redan länge vetat, en ersättning för de äldsta och alltjämt djupast kända offren på kulturens altare och försonar oss därför som intet annat med de försakelser man måste ålägga sig. Å andra sidan förstärka konstskapelserna samhörighetskänslan, som varje kulturkrets har ett så stort behov av, genom att de väcka ädla känslor, som upplevas gemensamt. Men de kunna också tjäna den narcistiska tillfredsställelsen, om de framställa den egna kulturens bedrifter och på ett sätt, som gör intryck, manar till att följa idealen.

Den kanske mest betydande delen av en kulturs psykiska inventarium har emellertid ännu icke berörts. Det är dess i vidaste bemärkelse religiösa föreställningar, med andra ord, som jag senare skall söka rättfärdiga: dess illusioner.

III.

Vari ligger de religiösa föreställningarnas särskilda värde?

Vi hava talat om kulturfientligheten, som framalstras av det tryck kulturen utvecklar, de försakelser den kräver. Låt oss tänka oss, att dess förbud upphävdes: man kan alltså nu till sexualobjekt välja sig vilken kvinna som behagar en, man kan utan betänkande slå ihjäl sin rival eller vem som helst annan, som står en i vägen, man kan taga vad man vill från andra utan att be om lov — hur härligt, vilken kedja av tillfredsställda önskningar vore icke livet då! Visserligen träffar man genast på nästa svårighet. Alla andra ha precis samma önskningar som jag och komma icke att behandla mig mera skonsamt än jag dem. I själva verket skulle blott en enda kunna vara fullt lycklig, om kulturförbuden upphävdes, en tyrann, en diktator, som ryckt till sig alla maktmedel, och till och med han skulle ha alla skäl att önska, att

de andra åtminstone hölle detta enda bud: du skall icke döda.

Hur otacksamt och kortsynt det skulle vara att eftersträva kulturens upphävande! Det som då skulle bli kvar, vore naturtillståndet, och det är långt svårare att fördraga. Det är sant, att naturen ej skulle fordra några inskränkningar i våra drifter, den skulle låta oss få vår vilja fram, men den har sitt eget mycket verksamma sätt att sätta gränser för oss, den bringar oss om livet, kallt, grymt, hänsynslöst, som det tycks oss, kanske just medelst det som är anledningen till vår tillfredsställelse. Det är ju just mot de faror, som naturen hotar oss med, som vi sammanslutit oss och skapat kulturen, vilken bland annat även skall möjliggöra sammanlevnaden människor emellan. Det är ju kulturens huvuduppgift, dess egentliga raison d'être, att den skall skydda oss mot naturen.

Det är en känd sak, att den redan nu i många avseenden gör detta, och uppenbarligen kommer den i en framtid att göra det i ännu högre grad. Men ingen människa låter narra sig att tro, att naturen redan nu skulle vara betvingad, och blott få våga hoppas, att den någonsin skall bli det fullständigt. Vi hava elementen, som tyckas håna

alla människans försök att betvinga dem, jordbävningar, som begrava människorna och allt deras verk, vattnen, som svämma över och fördränka allt i sitt vilda uppror, den förödande stormen, och vi ha sjukdomarna, som vi först nyligen fått klart för oss äro angrepp från andra levande varelser, slutligen hava vi dödens smärtfyllda gåta — mot den har man hittills icke funnit något läkemedel, och man lär väl ej heller någonsin komma att göra det. Med dessa väldiga makter reser sig naturen mot oss, storartad, grym, obönhörlig, och visar oss på nytt vår svaghet och hjälplöshet, som vi trodde vi skulle övervinna genom kulturarbetet. Ett av de få verkligt glädjande och upplyftande intryck man kan få av mänskligheten är, när man ser, hur människor inför en naturkatastrof glömma splittringen i kulturen, alla inre svårigheter och fientligheter, och erinra sig den stora gemensamma uppgiften, kampen mot naturens övermakt.

Som för mänskligheten i dess helhet, så är för den enskilda människan livet svårt att bära. Ett visst mått av försakelse ålägger henne den kultur, som hon har del i, ytterligare lidande beredes henne av andra människor, antingen trots kulturföreskrifterna eller till följd av denna kulturs ofullkomlighet. Därtill kommer det onda, som

den obetvingade naturen — hon kallar det ödet — tillfogar henne. Ett ständigt orostillstånd och en svår kränkning av den naturliga narcismen är följden av detta förhållande. Hur den enskilde reagerar mot den skada, som tillfogas honom av kulturen och av andra människor, veta vi redan; han utvecklar ett motsvarande mått av motstånd mot denna kultur, en kulturfientlighet. Men hur värjer han sig mot naturens, ödets, övermakt, som hotar honom, så väl som alla andra människor? Det är kulturen, som befriar honom från denna uppgift, den åtager sig den på samma sätt för alla, och det är också anmärkningsvärt, att ungefär alla kulturer göra detsamma härvidlag. Och den stannar icke på halva vägen när det gäller att försvara människan mot naturen, utan den går vidare med andra medel. Uppgiften har nu vidgats, människans svårt kränkta självkänsla behöver tröst, skräcken måste tagas bort ur världen och livet, dessutom vill också människans vetgirighet, som ju för övrigt har ett starkt praktiskt intresse till drivkraft, hava ett svar.

Med det första steget är redan mycket vunnet. Och detta är att förmänskliga naturen. Opersonliga krafter och ödet kan man icke komma åt, de förbliva en evigt främmande. Men om det är lidel-

ser, som rasa i elementen liksom i ens egen själ, om till och med döden icke är något spontant utan en ond viljas våldsdåd, om man överallt i naturen har väsen omkring sig av samma art som dem man känner från det mänskliga samhället, då kan man åter andas ut, då känner man sig hemmastadd i det hemska och kan psykiskt bearbeta sin meningslösa skräck. Man är kanske ännu värnlös, men man är inte längre hjälplöst förlamad, man kan åtminstone reagera, ja, kanske är man inte en gång alldeles värnlös, man kan mot dessa mäktiga övermänniskor där ute använda samma medel som mot människorna, man kan försöka att besvärja, nedtysta eller besticka dem och genom en sådan påverkan beröva dem en del av deras makt. Att på detta sätt ersätta naturvetenskapen med psykologi skaffar icke blott ögonblicklig lättnad, det visar också vägen, hur man ytterligare skall kunna behärska situationen.

Ty denna situation är icke något nytt, den har en infantil förebild och är egentligen endast en fortsättning av vad man en gång upplevat, ty i en sådan hjälplöshet hade man ju en gång förut befunnit sig, som litet barn gentemot föräldrarna, som man hade ett visst skäl att frukta, åtminstone fadern, men vilkas skydd man också var säker på

mot de faror man då kände till. Det låg då nära till hands att dessa båda situationer skulle komma att uppfattas på liknande sätt. Vidare måste man liksom i fråga om drömmen taga önskan med i betraktande. En dödsaning kommer över den sovande och vill försätta honom i graven, men drömarbetet vet att utvälja en situation, där också denna fruktade upplevelse blir till en önskeuppfyllelse: drömmaren ser sig själv i en gammal etruskergrav, dit han nedstigit, hänförd över att få tillfredsställa sina arkeologiska intressen. På liknande sätt gör icke människan naturkrafterna till blott vanliga människor, som hon kan umgås med som med sina likar — detta skulle icke heller motsvara det överväldigande intryck, som hon fått av dem — utan hon ger dem faderskaraktär, gör dem till gudar, och följer därvid icke blott en infantil utan också som jag sökt visa en fylogenetisk förebild.

Så småningom göras de första iakttagelserna om naturföreteelsernas lagbundenhet, och därmed förlora naturkrafterna sina mänskliga drag. Men människans hjälplöshet kvarstår och därmed hennes faderslängtan och gudarna. Gudarna behålla sin trefaldiga uppgift: att förjaga naturens skräck, försona med ödets grymhet, särskilt döden, och

att hålla människan skadeslös för de lidanden och försakelser, som den kulturella sammanlevnaden ålägger henne.

Men småningom förskjutes tyngdpunkten inom dessa uppgifter. Man märker, att naturföreteelserna avveckla sig av sig själva med inre nödvändighet. Visst äro gudarna naturens herrar, de hava inrättat den så, och kunna nu överlåta den åt sig själv. Blott tillfälligtvis ingripa de i dess förlopp genom de så kallade undren, som för att försäkra, att de icke hava uppgivit något av sin ursprungliga maktsfär. Vad beträffar ödets skickelser, så kvarstår en obehaglig aning om att det icke finns någon bot för människosläktets hjälplöshet. Här svika gudarna först. Om de själva skapa ödet, så måste man kalla deras rådslag outgrundliga. För antikens mest begåvade folk dagas insikten, att moiran står över gudarna och att själva gudarna hava sina öden. Och ju mer självständig naturen blir, ju mer gudarna draga sig tillbaka från den, desto ivrigare riktas alla förväntningar mot den tredje uppgiften, som tilldelats dem, desto mer blir moralen deras egentliga domän. Det blir nu gudarnas uppgift att utjämna kulturens brister och fel, att giva akt på de lidanden, som människorna tillfoga varandra och att vaka över att kulturens föreskrifter följas,

som människorna *så* gärna vilja undkomma. Kulturföreskrifterna själva förklaras nu vara av gudomligt ursprung, de höjas över det mänskliga samhället och utsträckas över naturen och världsordningen.

Så skapas en skatt av föreställningar, sprungen ur behovet att göra människans hjälplöshet uthärdlig, uppbyggd av erinringarna om hjälplösheten i individens och människosläktets barndom. Det är tydligt, att denna andliga egendom ger människan skydd åt två håll, mot naturens och ödets faror och mot skadegörelser från det mänskliga samhället självt. I sitt sammanhang lyder den på följande sätt: Livet i denna världen tjänar ett högre ändamål, som man visserligen inte så lätt kan gissa sig till men som säkert måste betyda ett fullkomnande av människans väsen. Antagligen är det det andliga hos människan, själen, som under tidernas lopp så långsamt och motsträvigt skilt sig från kroppen, som skall vara föremål för denna upphöjelse och fullkomning. Allt som försiggår i denna värld, är ett utförande av en oss överlägsen intelligens' avsikter, som slutligen, om också på svårförståeliga vägar och omvägar, skall styra allt till det bästa, det vill säga för oss behagligaste. Över var och en av oss vakar en god, endast

skenbart sträng försyn, som icke tillåter, att vi bliva till lekbollar för övermäktiga och skoningslösa naturkrafter. Själva döden är ej förintelse, ej en återgång till det anorganiskt livlösa, utan början till en ny art av tillvaro, som ligger på vägen mot en högre utveckling. Och å andra sidan, samma sedelagar, som våra kulturer uppställt, behärska hela världsordningen och skyddas med ojämförligt mycket större makt och konsekvens av en högsta dömande instans. Allt gott får slutligen sin lön, allt ont sitt straff, om icke redan i denna livsform, så i kommande existenser, som börja efter döden. På så sätt är all fruktan, allt lidande, all livets hårdhet, bestämd att utplånas. Livet efter döden, som fortsätter vårt jordiska liv som den osynliga delen av spektrum fortsätter den synliga, skall bringa all den fullkomning, som vi kanske här gått miste om. Och den överlägsna vishet, som leder allt mot detta mål, den allgodhet, som yttrar sig i ett sådant handlande, den rättfärdighet, som genomsyrar det, äro egenskaper hos de gudomliga väsen, som också skapat oss och världen i dess helhet. Eller snarare hos det enda gudomliga väsen, till vilket i vår kultur alla forntidens gudar förtätats. Det folk, som först lyckades med en sådan koncentration av de gudomliga egen-

skaperna, var icke litet stolt över detta framsteg. Det hade dragit fram den kärna av fadersgestalt, som alltid legat dold bakom varje gudomligt väsen. Egentligen var detta ett återvändande till gudsidéns historiska ursprung. Nu, då Gud var en enda, kunde förhållandet till honom få samma innerlighet och intensitet, som barnets förhållande till fadern. Men när man nu gjort så mycket för fadern, ville man också bliva belönad, man ville åtminstone vara det enda, älskade barnet, det utvalda folket. Långt senare framställer det fromma Amerika anspråket på att vara »God's own country», och vad beträffar en av de former, under vilka människorna ära gudomen, stämmer detta också.

De religiösa föreställningar, som här sammanfattats, hava naturligtvis genomgått en lång utveckling, och olika kulturer hava stannat på olika stadier. Jag har valt ut ett enda sådant utvecklingsstadium, som ungefär motsvarar den slutliga gestaltningen av dessa föreställningar i vår nuvarande, vita, kristna kultur. Det är lätt att märka, att inte alla delar i detta hela passa lika bra tillhopa, att icke alla trängande frågor bliva besvarade, att den dagliga erfarenhetens invändningar blott med svårighet kunna avvisas. Men sådana de nu äro, skattas dessa föreställningar — de i vidaste be-

märkelse religiösa — som vår kulturs dyrbaraste egendom, som det värdefullaste, som den har att skänka sina medlemmar, de skattas mycket högre än alla medel att locka fram jordens skatter, förse människorna med föda, förebygga sjukdomar och så vidare. Människorna tro, att de icke skulle kunna uthärda livet, om de icke gåve dessa föreställningar det värde, som man gör anspråk på att de skola hava. Och nu är frågan, vad äro dessa föreställningar i psykologins ljus, varpå beror det att de uppskattas så högt, och, för att med en viss tvekan fortsätta att fråga, vad är deras verkliga värde?

IV.

En undersökning, som ostört fortskrider som en monolog, saknar icke sina faror. Man giver gärna efter för frestelsen att skjuta undan de tankar, som vilja avbryta en, och får sålunda en känsla av osäkerhet, som man slutligen vill döva med en alltför stor säkerhet. Jag vill därför föreställa mig en motståndare, som följer min tankegång med misstroende, och låter honom då och då komma till orda.

Jag hör honom säga: »Ni har upprepade gånger använt dessa uttryck: kulturen skapar de religiösa föreställningarna, kulturen ställer dem till individernas förfogande, det låter lite främmande. Jag kan själv inte riktigt säga varför, men det låter icke så självklart som att kulturen skapat institutioner för fördelning av arbetets resultat eller för att tillvaratage kvinnors och barns rätt.»

Jag tror ändå, att man är berättigad att uttrycka sig så. Jag har sökt visa, att de religiösa före-

ställningarna framgått ur samma behov som alla andra kulturens landvinningar, ur nödvändigheten att försvara sig mot naturens tryckande övermakt. Därtill kom ett annat motiv, behovet att korrigera de smärtsamma ofullkomligheterna i kulturen. Det är också alldeles riktigt att säga, att kulturen skänker den enskilde dessa föreställningar, ty de finnas redan till hands, de räckas honom färdiga, ensam skulle han icke varit i stånd att finna dem. Det är många generationers arv, som han inträder i, som han övertager som två gånger två är fyra, geometrin och annat. Visserligen finns det en skillnad, men den ligger på annat håll och kan inte nu tagas upp i detta sammanhang. Att ni tycker det verkar främmande, kan bero på att vi bruka få dessa religiösa föreställningar framställda såsom gudomlig uppenbarelse. Men även detta är blott en del av det religiösa systemet, som icke tar hänsyn till dessa idéers för oss numera kända historiska utveckling och deras olikhet i olika tider och kulturkretsar.

»En annan punkt, som tycks mig viktigare. Ni låter naturens förmänskligande framgå ur behovet att råda bot på människans hjälplöshet gentemot dess fruktade makter, att åstadkomma ett förhållande till den och slutligen att kunna utöva in-

flytande på den. Men ett sådant motiv tycks vara ganska överflödigt. Den primitiva människan har ju icke något val, icke något annat sätt att tänka. Det är henne naturligt, som medfött, att hon projicierar sitt eget väsen på yttervärlden och att hon anser alla förlopp, som hon iakttager, som yttringar av väsen, vilka i grund och botten äro lika henne själv. Detta är det enda sätt, på vilket hon kan fatta saker och ting. Och det är inte alls självklart utan tvärtom ett märkvärdigt sammanträffande, om det skulle lyckas henne att genom att följa sina naturliga anlag tillfredsställa ett av sina viktigaste behov.»

Jag finner inte detta så märkvärdigt. Menar ni då, att människans tänkande inte vet av några praktiska motiv utan blott är uttryck för en oegennyttig vetgirighet? Det vore dock mycket osannolikt. Då tror jag förr, att människan, även när hon personifierar naturkrafterna, följer en infantil förebild. Hon har på personerna i sin första omgivning lärt sig, att om hon står i relation till dem, kan hon också utöva inflytande på dem, och därför behandlar hon senare i samma avsikt allt annat, som möter henne, liksom dessa personer. Jag motsäger alltså icke er deskriptiva anmärkning, det är verkligen naturligt för människan

att personifiera allt, som hon vill begripa, för att senare kunna behärska det — det psykiska herraväldet som en förberedelse till det fysiska — men jag giver även motiv och genes till denna egendomlighet i det mänskliga tänkandet.

»Och nu en tredje sak. Ni har ju en gång förut behandlat ursprunget till religionen, i er bok Totem und Tabu. Men där ser det ut på annat sätt. Allt är ett son-fader-förhållande, Gud är den upphöjde fadern, faderslängtan är roten till det religiösa behovet. Sedan dess, tycks det, har ni upptäckt den mänskliga vanmakten och hjälplösheten, som ju allmänt tillskrives största rollen vid religionsbildningen, och nu kallar ni allt för hjälplöshet som förr var faderskomplex. Får jag be er om upplysning angående denna förvandling?»

Gärna, jag väntade blott på denna uppmaning. Om det nu verkligen är en förvandling. I Totem und Tabu ville jag inte förklara religionernas uppkomst utan blott totemismens. Kan ni från någon för er känd ståndpunkt förklara, att den första form, i vilken den beskyddande gudomen uppenbarade sig för människorna, var den djuriska, att det fanns ett förbud att döda och förtära detta djur och att det dock var en högtidlig sed att en

gång om året döda och uppäta det? Just detta förekom i totemismen. Och det lönar sig knappast att strida om huruvida man skall kalla totemismen en religion. Den är innerligt förknippad med de senare gudsreligionerna, totemdjuren blevo gudarnas heliga djur. Och de första men mest djupgående sedliga inskränkningarna — mordförbudet och incestförbudet — uppstå på totemismens mark. Om ni nu gillar slutsatserna i Totem und Tabu eller ej, hoppas jag dock, att ni tillstår, att i den boken en del mycket märkvärdiga splittrade fakta blivit sammanförda till en fast helhet.

Varför den djuriske guden i längden icke räckte till utan avlöstes av den mänsklige har jag knappast berört i Totem und Tabu, och andra religionsbildningens problem har jag överhuvudtaget ej där omnämnt. Anser ni att en sådan begränsning är identisk med ett förnekande? Mitt arbete är ett gott exempel på sträng isolering av den andel, som det psykoanalytiska betraktelsesättet kan hava i lösningen av det religiösa problemet. Om jag nu försöker att tillfoga det andra, som icke ligger så djupt fördolt, så skall ni icke beskylla mig för motsägelse liksom förut för ensidighet. Det är naturligtvis min uppgift att uppvisa förbindelseleden mellan vad jag förut sagt och det jag nu

framför, mellan den djupare och den manifesta motiveringen, faderskomplexen och människans hjälplöshet och behov av skydd.

Dessa förbindelseleder äro icke svåra att finna. Det är förhållandet mellan barnets hjälplöshet och den vuxnes, som är en fortsättning av den, så att, som var att vänta, den psykoanalytiska motiveringen till religionsbildningen blir det infantila bidraget till den manifesta motiveringen. Låt oss tänka oss in i det lilla barnets själsliv. Ni erinrar er objektvalet efter beskyddaretypen, som psykoanalysen talar om? Libido följer de narcistiska behovens vägar och fäster sig vid ett objekt, som kan tillfredsställa dessa. Så blir modern, som tillfredsställer hungern, det första kärleksobjektet och säkert också det första skyddet mot alla obestämda, i yttervärlden hotande faror, det första ångestskyddet, skulle man kunna säga.

I denna funktion avlöses modern snart av den starkare fadern, som sedan utövar den under hela barndomen. Förhållandet till fadern är emellertid behäftat med en egendomlig ambivalens. Fadern har själv varit en fara, kanske för det tidigare förhållandet till modern. Så fruktar man honom lika mycket som man längtar efter honom och beundrar honom. Denna ambivalens i förhållandet

till fadern har djupt satt sin prägel på alla religioner, såsom också framhålles i Totem und Tabu. När nu den uppväxande människan märker, att hon är bestämd att alltid förbliva ett barn, att hon aldrig kan avvara skyddet mot en främmande övermakt, ger hon detta fadersgestaltens drag, hon skaffar sig gudar, som hon fruktar, som hon söker vinna och åt vilka hon dock överlåter beskyddet. Så är motivet faderslängtan identiskt med behovet av skydd mot följderna av den mänskliga vanmakten. Skyddet mot barnets hjälplöshet förlänar reaktionen mot den hjälplöshet, som den vuxne måste erkänna, det vill säga just religionen, dess karakteristiska drag. Men det är icke vår avsikt att vidare söka utforska gudsidéns utveckling. Vi ha här att göra med den färdiga skatt av religiösa föreställningar, som kulturen överlåter åt den enskilde.

V.

För att åter upptaga undersökningens tråd: Vad är alltså den psykologiska betydelsen av de religiösa föreställningarna, som vad skola vi klassificera dem? Frågan är till att börja med alls icke lätt att besvara. Sedan man avvisat olika formuleringar, kommer man att stanna vid denna: De äro lärosatser, påståenden om saker och förhållanden i den yttre (eller inre) verkligheten, som utsäger något, som man själv icke funnit, och göra anspråk på att man tror detta. Då de giva oss upplysning om det för oss viktigaste och intressantaste i livet, skattas de särskilt högt. Den som icke vet något om dem, är mycket okunnig, den som upptagit dem i sitt vetande, kan anse sig ha gjort en stor vinst därigenom.

Det finns naturligtvis många sådana lärosatser över de mest olika saker i världen. Varje skollektion är full därav. Vi kunna välja en geografitimme. Vi få då höra: Konstanz ligger vid Boden-

see. En studentvisa fortsätter: tror du det ej, så far dit och se. Jag har händelsevis varit där och kan intyga, att den vackra staden ligger vid ett stort vatten, som alla kringboende kalla Bodensee. Jag är också nu fullständigt övertygad om riktigheten i detta geografiska påstående. Därvid erinrar jag mig en annan, ganska märkvärdig upplevelse. Jag var redan en mogen man, då jag första gången stod på toppen av det atenska Akropolis, mellan tempelruinerna med utsikt över det blåa havet. I min känsla av lycka blandade sig förvåning, vars orsak jag tydde så: Alltså är det verkligen så, som vi lärde oss i skolan! Vilken grund och kraftlös tro på den verkliga sanningen av vad jag hört, måste jag icke då fått, när jag nu kan vara så förvånad! Jag vill emellertid inte betona betydelsen av denna upplevelse alltför mycket, det finns också en annan möjlig förklaring till min förvåning, som då icke föll mig in, men den är av helt subjektiv natur och sammanhänger med ställets säregenhet.

Alla sådana lärosatser fordra alltså, att man skall tro på deras innehåll, dock icke utan att framlägga något skäl för dessa anspråk. De utgiva sig för att vara förkortade resultat av en lång, på iakttagelser och naturligtvis även på slutsatser

grundad tankeprocess. Den som har för avsikt att själv genomgå denna process i stället för att antaga dess resultat, får anvisningar vilken väg han skall gå. Det angives alltid, varifrån man har den kunskap, som lärosatsen förkunnar, där det inte som i fråga om geografiska uppgifter är självklart. Till exempel: jorden har formen av ett klot; som bevis på detta anföres det Foucaultska pendelförsöket, horisontens förhållande, möjligheten att segla runt jorden. Då det av lätt insedda skäl är omöjligt att skicka alla skolbarn på världsomsegling, så nöjer man sig med att antaga lärorna på god tro, men man vet, att vägen att personligen övertyga sig om saken står en öppen.

Låt oss nu mäta de religiösa lärosatserna med samma mått. Om vi framställa frågan, varpå de grunda sina anspråk, få vi tre svar, som märkvärdigt illa stämma överens. För det första, de förtjäna tilltro, därför att redan våra förfäder satt tro till dem, för det andra äga vi bevis, som överlämnats till oss från just denna forntid, och för det tredje är det överhuvudtaget förbjudet att framställa kravet på bevis. Den, som tillät sig något sådant, fick förr det allra strängaste straff, och ännu i dag ser samhället ej gärna, att någon upptar den frågan.

Denna tredje punkt måste väcka våra allra starkaste betänkligheter. Ett sådant förbud kan blott hava ett enda motiv: att samhället mycket väl känner hur osäkra de anspråk äro, som det framställer för sina religiösa läror. Vore det annorlunda, så skulle det säkert beredvilligt ställa material till förfogande åt var och en, som själv ville skaffa sig en övertygelse. Därför är det med ett misstroende, som icke så lätt tystas ned, som vi gå att pröva de båda andra svaren. Vi skola tro, emedan våra förfäder hava trott. Men dessa våra förfäder voro mycket okunnigare än vi, de trodde på en mängd saker, som vi numera anse alldeles oantagliga. Den möjligheten träder fram, att också de religiösa lärorna kunna vara av samma slag. De bevis, som våra förfäder hava lämnat efter sig, äro nedlagda i skrifter, som själva hava karaktären av otillförlitlighet. De äro fulla av motsägelser, omarbetade, förfalskade, och de ställen, där faktiska vittnesmål anföras, äro själva obevisade. Det hjälper inte mycket, att man påstår, att deras ordalydelse eller också blott deras innehåll härstamma från en gudomlig uppenbarelse, ty detta påstående är ju redan självt en del av de läror, vilkas trovärdighet skulle undersökas, och ingen sats kan bevisa sig själv.

Så komma vi till det underbara resultatet, att just den del av vårt kulturförvärv, som kunde ha den största betydelsen för oss, som fått uppgiften att förklara världsgåtorna och försona oss med livets lidande, att just den är allra svagast grundad. Vi skulle inte kunna besluta oss för att antaga ett för oss så likgiltigt faktum, som att valfiskar föda levande ungar och inte lägga ägg, om detta inte vore möjligt att bevisa bättre.

Detta sakförhållande är i och för sig ett mycket märkvärdigt psykologiskt problem. Ingen skall heller tro, att de här framförda anmärkningarna om obevisbarheten i de religiösa lärorna innehålla något nytt. De kunna spåras i alla tider, säkert också hos våra äldsta förfäder, som efterlämnat detta arv. Sannolikt ha många av dem hyst samma tvivel som vi, men de hade ett alltför stort tryck över sig, för att de skulle vågat uttala dem. Och sedan dess hava otaliga människor plågat sig med samma tvivel, som de försökte undertrycka, emedan de ansågo, att det var deras plikt att tro, många glänsande intellekt ha gått under på denna konflikt, många karaktärer ha tagit skada av att de sökt sig en utväg i kompromisser.

Om alla bevis, som man företer för trovärdigheten av de religiösa lärosatserna, stamma från

förgångna tider, så ligger det nära till hands att undersöka, om icke nu vår tid med sin större förmåga att bedöma saken också skulle kunna komma med sådana bevis. Om det lyckades att för blott en liten del av ett sådant religiöst system nedtysta tvivlet, så skulle det hela därigenom vinna utomordentligt i trovärdighet. Ett sådant försök se vi i spiritisternas verksamhet — de äro övertygade om den individuella själens fortvaro och vilja bevisa denna enda sats av de religiösa lärorna, så att vi icke skola kunna tvivla på den. Men tyvärr lyckas det dem icke att gendriva påståendet, att uppenbarelserna och yttringarna av deras andar blott äro produkter av deras egen själsverksamhet. De hava citerat andar av de största människor, de mest framstående tänkare, men alla yttranden och underrättelser, som de av dem erhållit, ha varit så enfaldiga, så tröstlöst intetsägande, att man inte kan finna något annat trovärdigt att förklara saken med än att andarna ha förmåga att anpassa sig till den krets av människor, som frambesvärja dem.

Vi övergå nu till två försök, som göra intrycket av ett krampaktigt bemödande att undkomma problemet. Det ena, som är våldsamt till sin natur, är gammalt, det andra är subtilt och modernt. Det

första är kyrkofaderns *credo quia absurdum*. Därmed menas, att de religiösa lärorna äro undandragna förnuftets anspråk, att de stå över förnuftet. Man skall känna deras sanning i sitt inre och behöver icke begripa dem. Men detta *credo* är intressant blott som en självbekännelse, som maktspråk har det ingen bindande kraft. Skulle jag vara skyldig att tro varje absurditet? Och om ej, varför just denna? Det finns ingen instans över förnuftet. Om sanningen av de religiösa lärorna är avhängig av en inre upplevelse, som skall bevisa denna sanning, vad skall man då göra med de många människor, som icke haft en sådan sällsynt upplevelse? Man kan av alla människor begära, att de använda den förnuftets gåva, som de hava, men man kan inte bygga upp något för alla människor förpliktande på något, som blott helt få ha erfarenhet av. Om en människa i ett extatiskt tillstånd, som gripit henne djupt, vunnit den orubbliga övertygelsen om de religiösa lärornas reala sanning, vad betyder detta för en annan människa?

Det andra försöket är »som-om»-filosofin. Den framhåller, att det i vår tankevärld finns en mängd antaganden, vilkas grundlöshet, ja, absurditet, vi mycket väl inse. De kallas fiktioner, men av många

praktiska skäl måste vi uppföra oss, »som om» vi trodde på dessa fiktioner. Detta gäller de religiösa lärorna på grund av deras ojämförliga betydelse för upprätthållandet av det mänskliga samhället.[1] Denna argumentation är icke så långt avlägsen från Credo quia absurdum. Men jag menar, att denna »som-om»-fordran blott kan uppställas av en filosof. En människa, som i sitt tänkande icke rönt inflytande av filosofiens konstgrepp, skall aldrig kunna antaga den, för henne är saken utagerad, i och med att man tillstått dess absurditet, dess förnuftsvidrighet. Man kan icke förmå henne till att just när det gäller hennes viktigaste intressen avstå från den säkerhet, som hon annars kräver för sin vanliga verksamhet. Jag kommer att tänka på ett av mina barn, som tidigt utmärkte sig för en utpräglad saklighet. När man berättade en saga för barnen, som de andäktigt lyssnade till, kom han och frågade: Är det en sann histo-

[1] Jag hoppas, att jag inte begår någon orätt, om jag låter "som-om"-filosofen företräda en åsikt, som icke heller är främmande för andra tänkare. Jmfr H. Vaihinger, Die Philosophie des Als ob, sjunde och åttonde upplagan 1922, s. 68: »Vi indraga i kretsen av fiktioner icke blott likgiltiga teoretiska operationer, utan även begreppsbilder, vilka de ädlaste människor uttänkt, vid vilka den ädlare delen av mänskligheten hänger fast med hjärta och själ och vilka de icke låta beröva sig. Detta vilja vi icke heller alls göra — som praktisk fiktion låta vi allt detta stå kvar, men som teoretisk sanning dör det bort.»

ria? När han fått veta, att den inte var det, gick han sin väg med överlägsen min. Man kan vänta, att människorna snart skola bete sig på samma sätt gentemot de religiösa sagorna, trots »som-om»-försvaret.

Men för närvarande bete de sig ännu helt annorlunda, och förr i världen utövade de religiösa föreställningarna, trots att de obestridligen voro mycket svagt grundade, det allra starkaste inflytande på mänskligheten. Detta är ett nytt psykologiskt problem. Man måste fråga sig, vari dessa lärors inre kraft består och vilken omständighet de ha att tacka för att de kunna leva oberoende av förnuftets godkännande.

VI.

Jag tror, att vi tillräckligt ha förberett svaret på dessa båda frågor. De giva sig själva, om vi betrakta de religiösa föreställningarnas psykiska genes. Dessa föreställningar, som utgiva sig för att vara lärosatser, äro icke en utfällning av erfarenheten eller resultatet av tänkande, utan de äro illusioner, uppfyllelser av mänsklighetens äldsta, starkaste, mest trängande önskningar. Hemligheten med deras styrka är dessa önskningars styrka. Vi veta redan, att barnets förfärande intryck av hjälplöshet har väckt behovet av skydd — skydd genom kärlek — och detta behov har fadern tillmötesgått. Insikten att denna hjälplöshet fortfar hela livet har orsakat fasthållandet av en nu ännu mäktigare faders existens. Genom att en gudomlig försyn styr allt med godhet, strykes ångesten inför livets faror bort, genom insättandet av en sedlig världsordning uppfylles rättfärdighetskravet, som så ofta kommer till korta inom den mänskliga

kulturen, och genom att den jordiska tillvaron förlänges i ett kommande liv får man en ram i tid och rum, inom vilken dessa önskningar skola kunna uppfyllas. Och de gåtor, som det mänskliga kunskapsbegäret kräver lösning på, som hur världen uppkommit och förhållandet mellan kropp och själ, bliva besvarade efter detta systems förutsättningar. Det betyder en stor lättnad för den enskilde, om han blir befriad från den aldrig helt övervunna konflikten från barndomen, som uppstått ur faderskomplexen, och om denna konflikt kan få en av alla antagen lösning.

Om jag säger, att allt detta är illusioner, så måste jag närmare bestämma betydelsen av detta ord. En illusion är icke detsamma som en villfarelse, den behöver icke heller nödvändigt vara en villfarelse. Aristoteles' uppfattning, att ohyra utvecklades av smuts, som olärt folk än i dag vidhåller, var en villfarelse, likaså en tidigare läkaregenerations mening att tabes dorsalis skulle vara en följd av sexuella utsvävningar. Det skulle vara felaktigt att kalla dessa villfarelser illusioner. Däremot hade Kolumbus den illusionen, att han upptäckt en ny sjöväg till Indien. Den andel hans önskan hade i denna villfarelse är mycket tydlig. Som illusion kan man beteckna en del nationa-

listers påstående, att indogermanerna skulle vara den enda ras, som kunde uppbära en kultur, eller den tron, som först psykoanalysen rubbat, att barnet skulle vara en varelse utan sexualitet. Karakteristiskt för illusionen är att den härleder sig ur människors önskningar, den närmar sig i detta hänseende den psykiatriska vanföreställningen, men den skiljer sig från denna även i annat än den komplicerade byggnaden hos vanföreställningen. Beträffande denna senare framhäva vi såsom något väsentligt, att den motsäger verkligheten, illusionen behöver däremot inte nödvändigt vara falsk, det vill säga orealiserbar eller oförenlig med verkligheten. En borgarflicka kan till exempel göra sig den illusionen, att en prins skall komma och hemföra henne. Det är ju möjligt att detta kan inträffa, några sådana fall hava verkligen förekommit. Att Messias skall komma och grunda en gyllene tidsålder är mycket mindre sannolikt, allt efter ens personliga inställning skall man klassificera denna tro som en illusion eller som något analogt med en vanföreställning. Exempel på illusioner, som visat sig vara sanna, äro inte så lätta att finna. Alkemisternas illusion, att man skulle kunna förvandla alla metaller till guld, skulle kunna vara ett sådant. Önskan att få mycket guld,

så mycket guld som möjligt, har dämpats betydligt genom vår nuvarande insikt om rikedomens betingelser, och dock anser kemin det icke längre omöjligt, att man skall kunna förvandla metaller till guld. Vi kalla alltså en tro för en illusion, när i dess motivering önskeuppfyllelsen tränger sig i förgrunden, och bortse därvid från dess förhållande till verkligheten, liksom illusionen själv avstår från att bevisa sin sanningshalt.

Om vi efter denna orientering åter vända oss till de religiösa lärorna, så kunna vi upprepa: de äro samtliga illusioner, de äro obevisbara, och ingen får tvingas att anse dem sanna, att tro på dem. Några av dem äro så osannolika, stå så i motsats till allt, som vår erfarenhet mödosamt lärt oss om vad som är realitet i världen, att man — med hänsyn tagen till den psykologiska skillnaden — skulle kunna likna dem vid vanföreställningar. Verklighetsvärdet av de flesta av dem kan man icke bedöma. Liksom man icke kan bevisa dem, kan man icke heller vederlägga dem. Man vet ännu för litet för att kunna rycka dem närmare med en kritik. Världsgåtorna avslöja sig blott långsamt för forskningen, på många frågor kan ju vetenskapen ännu i dag ej giva något svar. Men det vetenskapliga arbetet är för oss

den enda vägen, som kan föra oss till kunskap om verkligheten utanför oss. Det är återigen illusion, om man väntar sig något av intuitionen eller självförsjunkandet. De kunna inte ge oss något annat än — ganska svårtydda — förklaringar angående vårt eget själsliv, aldrig någon upplysning om de frågor, som de religiösa lärorna ha så lätt att besvara. Att fylla luckan med sina egna, godtyckliga upplevelser och efter eget tycke förklara den ena eller den andra delen av det religiösa systemet för mer eller mindre antagligt, det vore brottsligt. För sådant äro dessa frågor för betydelsefulla, man skulle nästan vilja säga: för heliga.

Här kan man vänta sig invändningen: Nå, om till och med den mest inbitne skeptiker måste erkänna, att man icke kan vederlägga religionens påståenden med förståndet, varför skulle jag då inte få tro dem, då de hava så mycket för sig, traditionen, människornas överensstämmelse och det tröstrika i deras innehåll? Ja, varför inte? Liksom ingen kan tvingas till tro, så kan ingen heller tvingas till otro. Men man må icke glädja sig åt självbedrägeriet, att man med en sådan argumentering skulle gå det korrekta tänkandets väg. Om ordet svepskäl någonsin är på sin plats, så

är det här. Okunnighet är okunnighet, därur kommer ingen rätt att tro något. Ingen förnuftig människa handlar så lättsinnigt i andra ting, ingen låter sig nöja med så ömkliga skäl för sin åsikt, sitt partitagande, blott när det gäller de högsta och heligaste tingen, tillåter han sig det. I själva verket är det blott bemödanden att inbilla sig själv och andra, att man ännu håller fast vid religionen, när man redan för länge sedan har löst sig från den. Så snart det är fråga om religion, göra människor sig skyldiga till brist på uppriktighet och alla möjliga intellektuella oarter. Filosoferna tänja ut ordens betydelse, tills de knappast ha något kvar av sin ursprungliga mening, de kalla någon slags svävande abstraktion, som de gjort sig, för »Gud», och nu äro de deister, Gudstroende, inför hela världen och kunna berömma sig av att hava framställt ett högre, renare gudsbegrepp, fast deras Gud blott är en väsenlös skugga och icke längre de religiösa lärornas mäktiga personlighet. Kritiker envisas med att förklara en människa, som känner sin mänskliga litenhet och vanmäktighet inför det stora hela, för »djupt religiös», ehuru det icke är denna känsla, som är religiositetens väsen, utan först det nästa steget, reaktionen, som söker en bot mot denna känsla.

Den som icke går vidare, den som ödmjukt nöjer sig med att människan spelar en obetydlig roll i den stora världen, den är mycket mer irreligiös i ordets sannaste betydelse.

Det ligger icke inom ramen för denna undersökning att taga ställning till de religiösa lärornas sanningsvärde. Det är oss nog att hava uppvisat deras psykologiska natur såsom illusioner. Men vi behöva icke dölja, att denna upptäckt i hög grad påverkar vår inställning till den fråga, som måste synas många människor den viktigaste av alla. Vi veta ungefär, vid vilken tid de religiösa lärorna skapades och av vad för slags människor. Om vi nu därtill får reda på av vilka motiv detta skedde, så förskjutes vår ståndpunkt till de religiösa problemen högst avsevärt. Vi säga oss, att det vore mycket gott, om det funnes en Gud, som vore världens skapare och välvilliga försyn, en sedlig världsordning och ett liv efter detta, men det är dock alldeles påfallande, att allt detta är alldeles så som vi skulle önska oss det. Och det skulle vara ändå märkvärdigare, om våra arma, ovetande, ofria förfäder skulle lyckats att lösa alla dessa svåra världsgåtor.

VII.

Om vi nu fått klart för oss, att de religiösa lärorna äro illusioner, så framträder genast nästa fråga, om inte möjligen också andra områden av vår kulturella egendom, som vi skatta högt och som vi låta behärska vårt liv, kunna vara av samma natur. Om icke de förutsättningar, på vilka statens institutioner vila, likaledes måste kallas illusioner, om icke förhållandet mellan könen i vår kultur fördystras av en eller en hel rad av erotiska illusioner? Har vår misstro en gång blivit väckt, så komma vi icke heller att rygga tillbaka för den frågan, om det överhuvudtaget är så säkert att vi ha rätt i vår övertygelse, att vi genom iakttagelse och tänkande i det vetenskapliga arbetet verkligen skola kunna få veta något om den yttre verkligheten. Ingenting får hindra oss att rikta iakttagelsen mot vårt eget väsen och att använda tänkandet till att kritisera sig självt. Här öppnar

sig en rad undersökningar, vilkas resultat måste bliva av avgörande betydelse, när det gäller att bygga upp en »världsåskådning». Vi ana också, att ett sådant arbete icke kommer att vara förgäves och att det åtminstone delvis kommer att rättfärdiga vårt misstroende. Men författarens förmåga räcker inte till för en så omfattande uppgift, utan han är tvungen att begränsa sitt arbete till att undersöka endast en av dessa illusioner, och just den religiösa.

Vår motståndares högljudda stämma bjuder oss nu att göra halt. Vi skola ställas till räkenskap för vårt förbjudna förehavande. Han säger:

»Arkeologiska intressen äro ju högst lovvärda, men man anställer inte utgrävningar, om man undergräver levande människors bostäder, så att de störta in och människorna begravas under deras spillror. De religiösa lärorna äro inte något ämne som man har rätt att utsätta för sina spetsfundigheter, som om det vore vilket ämne som helst. Vår kultur är uppbyggd på dem, det mänskliga samhällets bestånd har till förutsättning att det stora flertalet tror på dessa lärors sanning. Om man lär dem, att det icke finns någon allsmäktig och rättvis Gud, inte någon gudomlig världsordning och intet kommande liv, så komma de att

känna sig fria från alla förpliktelser att följa kulturföreskrifterna. Var och en kommer ogenerat och utan skrupler att följa sina asociala, egoistiska drifter och att söka att i handling visa sin makt, vi komma att återvända till kaos, som vi hållit på avstånd under ett tusenårigt kulturarbete. Till och med om man visste och kunde bevisa, att religionen icke är i besittning av sanningen, måste man förtiga detta och uppträda så som »som-om»-filosofien fordrar. I allas intresse! Och bortsett från företagets farlighet är det en ändamålslös grymhet. Otaliga människor finna i religionens läror sin enda tröst och kunna blott uthärda livet tack vare dess hjälp. Nu vill man beröva dem detta stöd och har ingenting bättre att ge dem i stället. Ni har erkänt, att vetenskapen i våra dagar inte kan uträtta så förskräckligt mycket, men även om den skulle göra mycket större framsteg, skulle den icke vara nog för människorna. Människan har också andra imperativa behov, som aldrig kunna tillfredsställas av den kalla vetenskapen, och det är mycket märkvärdigt, ja, verkligen höjden av inkonsekvens, att en psykolog, som alltid betonat, hur litet intelligensen har att betyda i människornas liv i jämförelse med driftlivet, nu bemödar sig att beröva människorna en dyrbar

önskeuppfyllelse och göra dem skadeslösa därför med intellektuell kost.»

Det var många anklagelser på en gång! Men jag är beredd att bemöta dem alla, och dessutom är jag av den åsikten, att det är en större fara för kulturen, om man upprätthåller dess nuvarande förhållande till religionen, än om man befriar den från det. Jag vet bara inte, varmed jag skall börja mitt bemötande.

Kanske med den försäkran, att jag själv anser mitt förehavande fullkomligt oskyldigt och ofarligt. Överskattningen av intellektet är inte på min sida den här gången. Om människorna skulle vara sådana, som min motståndare beskriver dem — och det vill jag inte bestrida — så finns det inte någon fara för att en fromt troende skulle övertygas av mina skäl och låta sig berövas sin tro. För övrigt har jag inte sagt något annat, än vad andra, bättre män sagt före mig mycket fullständigare, kraftigare och verkningsfullare. Namnen på dessa män äro väl kända, jag skall icke anföra dem, man skulle då kunna tro, att jag ville ställa mig i deras rad. Jag har blott — och detta är det enda nya i min framställning — till mina stora föregångares kritik velat foga en smula psykologisk motivering. Att just denna tillsats skulle

framtvinga en verkan, som förut uteblivit, kan man knappast vänta. Visserligen kunde man då fråga mig, varför jag skriver sådana saker, som jag är säker på icke komma att ha någon verkan. Men därtill återkommer jag senare.

Den enda, som kan taga skada av denna publicering, är jag själv. Jag kommer att få höra de obehagligaste förebråelser för att jag är för grund, för bornerad, för att jag saknar idealism och förståelse för mänsklighetens högsta intressen. Men å ena sidan äro dessa förebråelser icke nya för mig, å andra sidan — när man redan i unga år utsatt sig för sina samtidas misshag, varför skulle man bry sig om det i gubbåldern, då man ju är säker på att snart vara undanryckt varje gillande eller ogillande? Förr i världen var det annorlunda, då kunde man vara säker på att sådana yttranden skulle förkorta ens jordiska existens och påskynda möjligheten att göra egna erfarenheter angående livet efter detta. Men jag upprepar, att de tiderna äro förbi, och nu för tiden är sådant författarskap ofarligt även för författaren. På sin höjd får hans bok inte översättas och spridas i vissa länder. Naturligtvis då just i sådana länder, som känna sig säkra på sin kulturs höga ståndpunkt. Men om man nu överhuvudtaget talar för

att människor, skola kunna avstå från sina önskningar och finna sig i sitt öde, så måste man kunna stå ut med sådana ledsamheter.

Emellertid dök den frågan upp för mig, om inte ändå offentliggörandet av denna skrift skulle kunna skada någon. Visserligen inte någon person, men en sak: psykoanalysen. Man kan ju icke förneka, att den är min skapelse, man har icke sparat på misstro och illvilja mot den, om jag nu framträder med så misshagliga uttalanden, är man blott alltför beredd att skjuta över ansvaret från min person till psykoanalysen. Nu ser man, kommer det att heta, vart psykoanalysen leder. Masken har fallit. Till förnekande av Gud och ett sedligt ideal, såsom vi alltid trott. För att avhålla oss från denna upptäckt har man förespeglat oss, att psykoanalysen icke har någon världsåskådning och icke kan ha någon.

Detta larm är mig verkligen ganska obehagligt för mina många medarbetares skull, av vilka en hel del alls icke dela min ställning till de religiösa problemen. Men psykoanalysen har redan ridit ut många stormar, man måste också utsätta den för denna nya. I verkligheten är psykoanalysen en forskningsmetod, ett instrument utanför partierna, ungefär som infinitesimalräkning. Om en fysiker

med dess hjälp skulle kunna bestämma, att jorden efter en viss tid skulle gå under, så finge man väl ändå betänka sig, innan man därför tillskreve kalkylen själv destruktiva tendenser och förklarade den i akt. Allt vad jag här sagt angående religionernas sanningsvärde har varit oberoende av psykoanalysen och har sagts av andra långt före dess uppkomst. Kan man genom att använda den psykoanalytiska metoden få ett nytt argument mot religionens sanningshalt, så mycket sämre för religionen, men religionens försvarare kunna med samma rätt begagna sig av psykoanalysen för att ge full rättvisa åt de religiösa lärornas affektiva betydelse.

För att nu fortsätta med försvaret: religionen har uppenbarligen gjort den mänskliga kulturen stora tjänster, den har bidragit mycket till betvingandet av de asociala drifterna, men inte tillräckligt. Den har i flera årtusenden behärskat det mänskliga samhället, den har haft tid att visa, vad den kan åstadkomma. Om det hade lyckats den att göra flertalet människor lyckliga, att trösta dem och försona dem med livet, att göra dem till kulturbärare, så skulle det icke falla någon in att sträva efter en ändring i de bestående förhållandena. Men vad är det vi i stället se? Att

ett förskräckande stort antal människor äro otillfredsställda med kulturen och olyckliga, att de känna den som ett ok, som man måste avskaka sig, att dessa människor antingen sätta in alla sina krafter på att få till stånd en ändring i denna kultur eller också gå så långt i sin kulturfientlighet, att de överhuvudtaget icke vilja veta av någon kultur eller inskränkning i drifterna. Man kommer här att invända, att detta tillstånd kommer av att religionen förlorat en del av sitt inflytande på människomassorna, och detta just till följd av den beklagliga verkan, som de vetenskapliga framstegen haft. Vi skola lägga märke till detta erkännande och dess motivering och senare använda det för våra syften, själva invändningen är emellertid skäligen kraftlös.

Det är tvivel underkastat, om människorna på den tiden, då de religiösa lärorna härskade oinskränkt, på det hela voro lyckligare än nu, sedligare voro de i varje fall inte. De ha alltid förstått att förytliga de religiösa föreskrifterna och därmed omintetgöra deras avsikter. Prästerna, som hade att övervaka åtlydandet av religionen, kommo dem därvid till mötes. Guds godhet måste alltid blanda sig i hans rättfärdighet. Man syndade, och sedan offrade man eller gjorde bot, och sedan

var man fri att synda på nytt. Rysk mystik har svingat sig upp till den slutsatsen, att synden är oeftergivlig för att man skall kunna få njuta den gudomliga nådens salighet, och alltså i grunden ett Gudi behagligt verk. Det är uppenbart, att det blott var genom att ge människornas naturliga drifter så stort utrymme, som prästerna kunnat hålla massorna i underdånighet under religionen. Det hette alltjämt: Gud allena är stark och god, men människan är svag och syndig. Osedligheten har i alla tider haft ett lika stort stöd i religionen som sedligheten. Om religionen icke bättre förmått att lyckliggöra människorna, att få dem till att tillägna sig kulturen och begränsa sig till det sedliga, då tränger sig den frågan på en, om vi icke överskatta dess betydelse och om vi göra klokt i att grunda våra kulturkrav på den.

Låt oss betrakta den omisskännliga närvarande situationen. Vi ha hört medgivandet, att religionen icke längre har samma inflytande på människorna som förut. (Det rör sig här om den europeiskt-kristna kulturen.) Detta icke därför att dess löften blivit mindre, utan emedan den tycks människorna mindre trovärdig. Låt oss medge, att orsaken till denna förändring är att söka i den vetenskapliga andens starkare inflytande bland överskikten i det

mänskliga samhället. (Det är kanske icke den enda.) Kritiken har frätt upp de religiösa dokumentens beviskraft, naturvetenskapen har uppvisat de där förekommande misstagen, den jämförande forskningen har visat den fatala likheten mellan de av oss vördade religiösa föreställningarna och primitiva folks och tiders andliga produkter.

Den vetenskapliga anden framalstrar ett bestämt reaktionssätt gentemot tingen i denna världen. Inför det som hör till religionen, gjorde den en tid halt, nu går den även här över tröskeln. I denna process finns det intet uppehåll, ju fler människor, som komma i åtnjutande av vårt vetandes skatter, dess mer utbreder sig avfallet från den religiösa tron, till en början blott dess föråldrade, anstötliga förklädnader men sedan också dess fundamentala förutsättningar. Amerikanarna, som uppfört approcessen i Dayton, äro de enda, som visat sig konsekventa. Men annars fortskrider den oundvikliga övergången över all halvhet och brist på uppriktighet.

Från de bildades och de andliga arbetarnas sida är icke mycket att frukta för kulturen. Ersättandet av de religiösa motiven för ett kulturellt handlande med världsliga sådana kommer att i fråga om dem försiggå utan friktion, dessutom äro

de ju själva till stor del kulturbärare. Men det står ju annorlunda till med den stora massan av obildade, förtryckta, som hava all anledning att vara fiender till kulturen. Så länge de icke få reda på att man inte längre tror på Gud, är det bra. Men de få reda på det, ofelbart, antingen denna skrift kommer ut eller ej. Och de äro beredda att antaga det vetenskapliga tänkandets resultat utan att de själva genomgått den förändring, som det vetenskapliga tänkandet åstadkommer hos människan. Är det då ej fara värt, att dessa kulturfientliga massor störta sig över den svaga punkt, som de upptäckt hos den kultur, som förtryckt dem? Om det blott är det skälet till att man icke får slå ihjäl sina medmänniskor, att Vår Herre förbjudit det och skall låta en få umgälla det dyrt i detta eller ett kommande liv, och man så får reda på att det inte finns någon Gud och att man inte behöver frukta för något straff, då slår man säkerligen utan betänkande ihjäl dem och kan avhållas därifrån blott genom världsliga maktmedel. Alltså, antingen det strängaste undertryckande av dessa farliga massor, ett omsorgsfullt avspärrande från alla möjligheter till andlig väckelse eller en grundlig revision av förhållandet mellan kultur och religion.

VIII.

Man skulle tycka, att det inte borde vara några vidare svårigheter att utföra detta senare förslag. Det är riktigt, att man då avstår från något, men man vinner kanske mer och undviker en stor fara. Men man är rädd för det, som om man därigenom skulle utsätta kulturen för en ännu större fara. Då den helige Bonifacius högg ned det av sachsarna som heligt ansedda trädet, väntade de kringstående en förfärlig händelse som följd av brottet. Men ingenting inträffade, och sachsarna antogo dopet.

Om kulturen uppställt budet, att man icke får döda sin granne, som man hatar, som står en i vägen eller vilkens ägodelar man har begär till, så skedde detta uppenbarligen i den mänskliga sammanlevnadens intresse, vilken annars vore otänkbar. Ty mördaren skulle draga över sig hämnd från den mördades anhöriga och en dov avund hos de andra, som känna lika stor inre lust att

begå ett sådant våldsdåd. Han skulle alltså icke länge kunna glädja sig åt sin hämnd eller sitt rov utan hade alla utsikter att snart själv bli ihjälslagen. Även om han genom en sällsynt kraft eller försiktighet skulle kunna skydda sig mot enstaka motståndare, skulle han dock komma till korta, om de svagare slöte sig tillsammans. Om en sådan sammanslutning icke komme till stånd, så skulle morden fortsättas i oändlighet, tills slutet blev, att människorna utrotade varandra. Samma tillstånd skulle råda i fråga om enskilda människor, som ännu råder på Korsika i fråga om familjer men annars blott existerar när det gäller nationer. Den för alla gemensamma faran för osäkerhet till liv och lem enar nu människorna till ett samhälle, som förbjuder den enskilde att döda och förbehåller sig rätten att gemensamt döda den, som överskrider förbudet. Detta är då rättvisa och straff.

Detta rationella motiv till förbudet att mörda framlägga vi emellertid icke, utan vi påstå, att Gud har utfärdat förbudet. Vi tilltro oss alltså att gissa hans avsikter och finna, att inte heller han vill att människorna skola utrota varandra. Då vi så göra, omgiva vi kulturförbudet med en alldeles särskild högtidlighet men riskera därvid att göra

dess åtlydande beroende av tron på Gud. Om vi taga tillbaka detta steg och icke längre skjuta över vår vilja på Gud utan nöja oss med de sociala skälen, ha vi visserligen avstått från den nämnda förklaringen till kulturförbudet men också undvikit att utsätta det för fara. Men vi vinna också något annat. Genom en slags diffusion eller infektion har egenskapen helighet, oantastlighet, man skulle nästan kunna säga överjordiskhet, från några få stora förbud brett ut sig till alla möjliga kulturella institutioner, lagar och förordningar. Men med dessas helighet står det ofta illa till. Icke bara att de nedsätta varandras anseende, i det att de alltefter tid och plats utfärda varandra motsägande bestämmelser, utan de visa även annars alla tecken på mänsklig ofullkomlighet. Man finner här lätt sådant, som blott är resultatet av en kortsynt ängslighet, utslag av trångbröstade intressen eller följden av otillräckliga förutsättningar. Den kritik, som man måste ägna dem, nedsätter i föga önsklig grad respekten för andra, mer berättigade kulturkrav. Då det är en betänklig uppgift att skilja på vad Gud själv fordrat och vad som snarare härstammar från ett allsmäktigt parlament eller en hög magistrat, skulle det otvivelaktigt vara en fördel, om man alldeles lämnade

Gud ur räkningen och ärligt tillstode alla kulturella institutioners och föreskrifters rent mänskliga ursprung. Med anspråken på helighet skulle också stelheten och oföränderligheten hos dessa bud och lagar falla. Människorna skulle förstå, att dessa skapats icke så mycket för att behärska dem utan fastmer för att tjäna deras intressen, de skulle få en vänligare inställning till dem och sätta som sitt mål att förbättra dem i stället för att avskaffa dem. Detta skulle vara ett viktigt framsteg på vägen till försoning med kulturens tryck.

Men vår förespråkare för en rent rationell motivering till kulturföreskrifterna, alltså för deras återförande till den sociala nödvändigheten, blir här plötsligt avbruten av en invändning. Vi ha valt uppkomsten av mordförbudet som exempel. Motsvarar då vår framställning den historiska verkligheten? Vi frukta att den icke gör det, den tycks blott vara en rationalistisk konstruktion. Vi ha med hjälp av psykoanalysen studerat just denna del av kulturhistorien, och med stöd av vad vi då erfarit, måste vi säga, att i verkligheten förhöll det sig på annat sätt. Förnuftiga motiv ha ännu i dag ganska litet att säga gentemot lidelsefulla drifter, huru mycket vanmäktigare måste de inte ha varit hos människodjuret i urtiden! Kanske

skulle dess avkomlingar utan några hämningar ännu slå ihjäl varandra, om icke bland dessa mord funnits ett, mordet på den primitive fadern, som frambesvor en oemotståndlig, ödesdiger känsloreaktion. Härifrån stammar budet: Du skall icke döda, vilket i totemismen var begränsat till fadern men senare sträckts ut allt mer — ännu i dag är det dock icke undantagslöst genomfört.

Men denne urfader har, enligt vad jag förut uppvisat och här icke behöver återupprepa, varit Guds urbild, modellen, efter vilken senare generationer bildat gudsgestalten. I så måtto har den religiösa framställningen rätt, Gud hade verkligen del i uppkomsten av detta förbud, hans inflytande och inte någon insikt i vad som var socialt nödvändigt har skapat det. Och att människorna sköto över sin vilja på Gud är helt berättigat, de visste ju, att de med våld skjutit fadern åt sidan och i reaktionen efter detta brott föresatte de sig att fortfara att respektera hans vilja. De religiösa lärorna meddela oss alltså den historiska sanningen fast omformad och förklädd, vår rationella framställning gör det däremot icke.

Vi märka nu, att skatten av religiösa föreställningar icke endast innehåller önskeuppfyllelser utan också betydande historiska reminiscenser. Den-

na samverkan mellan forntid och framtid måste förläna religionen en ojämförlig makt! Men kanske börjar en annan sak klarna för oss, om vi giva akt på en analogi. Det är visserligen inte bra att använda begrepp på ett helt annat område än det för vilket de bildats, men vi måste försöka visa överensstämmelsen. Om människobarnet veta vi, att det icke kan genomgå en riktig utveckling till kultur utan att passera en mer eller mindre tydlig fas av neuros. Detta kommer sig av att barnet har så många för det senare livet obrukbara drifter och anspråk, som det icke kan undertrycka genom ett rationellt andligt arbete utan måste få bukt med genom en akt av bortträngning, bakom vilken i regel står ett ångestmotiv. De flesta av dessa barnneuroser övervinnas spontant under uppväxttiden, särskilt är detta fallet med barndomens tvångsneuroser. Och med resten kan man nog även senare komma till rätta med psykoanalytisk behandling. På samma sätt kan man antaga, att mänskligheten som helhet under sin utveckling genom seklerna råkar i tillstånd, som äro analoga med neuroserna, och detta just av samma skäl, emedan den i tider av okunnighet och intellektuell svaghet endast genom rent affektiva krafter kan åstadkomma den driftförsakelse, som

är nödvändig för den mänskliga sammanlevnaden. Denna i forna tider inträffade »bortträngning» har sedan under långa tider satt spår i kulturen. Religionen skulle då vara den allmänt mänskliga tvångsneurosen, liksom barnets härstammar den från Ödipuskomplexen, förhållandet till fadern. Enligt denna uppfattning skulle man då kunna vänta sig, att med samma ödesbestämda obönhörlighet, som ett växande sker, människorna alltmer skola vända ryggen åt religionen och att vi just nu befinna oss mitt uppe i detta utvecklingsstadium.

Vi borde då förhålla oss som en förståndig uppfostrare, som icke motsätter sig en förestående nygestaltning utan försöker att befordra den och leda genombrottets ström i lämpliga banor, så att den icke blir för våldsam. Religionens väsen är visserligen icke uttömt med denna analogi. Å ena sidan medför den tvångsmässiga inskränkningar på samma sätt som den individuella tvångsneurosen, men å andra sidan innehåller den ett system av önskeuppfyllelser med bortseende från verkligheten, som vi isolerat blott finner det vid en amentia, en lycklig hallucinatorisk förvirring. Detta är blott liknelser, som skola hjälpa oss att förstå det sociala fenomenet, individualpatologin ger oss icke någon full motsvarighet därtill.

Upprepade gånger har påvisats (av mig och särskilt av Th. Reik), hur analogin mellan religionen och tvångsneurosen kan fullföljas i detalj och hur mycket av religionens egenheter och öden, som kan förstås på denna väg. Därmed stämmer också mycket bra, att den troende i hög grad är skyddad mot faran att bli nervsjuk; när han antager den allmänna neurosen, slipper han uppgiften att utbilda en personlig neuros.

Upptäckten av det historiska värdet i vissa religiösa läror stegrar vår respekt för dem men minskar icke värdet av vårt förslag att icke medtaga dem vid motiveringen av de kulturella föreskrifterna. Tvärtom! Tack vare dessa historiska rester ha vi fått vår uppfattning om de religiösa lärorna som ett slags neurotiska relikter, och nu få vi säga, att det sannolikt är på tiden att liksom vid en neurotikers analytiska behandling ersätta följderna av bortträngningen med resultaten av ett rationellt andligt arbete. Att det vid denna omarbetning icke kommer att stanna vid ett uppgivande av den högtidliga förklaringen på de kulturella föreskrifterna, utan att en allmän revision av dem kommer att föra med sig, att många av dem upphävas, det är något som man kan förutse men knappast beklaga. Den uppgift vi fått att

försona människan med kulturen skall på denna väg kunna lösas i stor utsträckning. Att vi avstå från den historiska sanningen, när vi vilja hava en rationell motivering för kulturföreskrifterna, får icke bekymra oss. De sanningar, som de religiösa lärorna innehålla, äro dock så vanställda och systematiskt förklädda, att den stora massan av människor icke kan se det sanna i dem. Det är samma sak, som när vi berätta för barnet, att det är storken, som kommer med den nyfödde. Också med det säga vi sanningen i symbolisk förklädnad, ty vi veta, vad den stora fågeln betyder. Men barnet vet det inte, det förstår bara det osanna i vad det hört och anser sig bedraget, och vi veta, hur ofta dess misstroende och motspänstighet mot de vuxna anknyter till just detta intryck. Vi ha kommit till den övertygelsen, att det är bättre att låta bli att ge det sådana symboliska omskrivningar för sanningen och låta det få kännedom om de verkliga förhållandena i anpassning till dess intellektuella nivå.

IX.

»Ni tillåter er motsägelser, som äro mycket svåra att förena med varandra. Först påstår ni, att en skrift som er är alldeles ofarlig. Ingen kommer att låta sig berövas sin religiösa tro genom sådana resonemang. Men då det dock är er avsikt, som det sedan visar sig, att störa denna tro, så kan man verkligen fråga: Varför offentliggör ni egentligen er bok? På ett annat ställe medger ni i alla fall, att den kan vara farlig, ja, till och med mycket farlig, om folk få veta, att man icke längre tror på Gud. Förut voro de fogliga, och nu kasta de lydnaden mot kulturföreskrifterna åt sidan. Hela ert argument, att den religiösa motiveringen till kulturens bud skulle betyda en fara för kulturen, vilar ju på det antagandet, att den troende skulle kunna göras till en otroende, och detta måtte väl vara en fullkomlig motsägelse.»

»En annan motsägelse är, när ni å ena sidan tillstår, att människan icke låter sig styras av

intelligens, emedan hon behärskas av sina lidelser och drifter, men å andra sidan föreslår, att man skall ersätta den affektiva grunden till hennes lydnad mot kulturens bud med en rationell. Kan någon förstå det? Jag tycker för min del, att det får vara antingen det ena eller det andra.»

»För övrigt, har ni icke lärt er något av historien? Ett sådant försök att ersätta religionen med förnuftet har ju en gång gjorts, officiellt och i stor stil. Ni påminner er dock den franska revolutionen och Robespierre? Men också hur kort detta experiment varade och vilka beklagliga följder det fick. Det upprepas nu i Ryssland, och vi behöva inte vara nyfikna hur det skall utfalla. Tror ni icke, att vi få antaga, att människan icke kan undvara religionen?»

»Ni har själv sagt, att religionen är något mer än en tvångsneuros. Men om denna andra sida har ni icke talat. Ni tycker det är nog att uppvisa analogin med neurosen. Från en neuros måste man befria människorna. Men vad som därvid kan gå till spillo, det bekymrar er icke.»

Att jag tycks motsäga mig själv beror antagligen på att jag behandlat alltför komplicerade saker litet för hastigt. En del kunna vi än en gång taga upp till diskussion. Jag påstår fort-

farande, att min skrift i en mening är alldeles ofarlig. Ingen troende kommer att ändra sin tro på grund av dessa eller liknande argument. En troende är bunden vid innehållet i religionen med en viss ömhet. Men det finns säkert otaliga andra, som icke äro troende i samma bemärkelse. De följa kulturföreskrifterna, emedan de äro rädda för religionens hotelser, och de frukta religionen, så länge de anse den vara en del av den verklighet, som inkräktar på deras frihet. Det är dessa, som bryta sig lös, så snart de våga uppge tron på dess realitetsvärde, men inte heller på dem är det argumenten, som utöva inflytande. De upphöra att frukta religionen, när de märka, att andra icke frukta den, och det är om dem jag påstått, att de komma att få reda på nedgången i det religiösa inflytandet, även om jag icke skulle publicerat min skrift.

Men jag tror, att ni själv lägger mera vikt vid den andra motsägelsen, som ni lägger mig till last. Människorna skulle i mycket ringa grad vara tillgängliga för förnuftsskäl, de skulle helt behärskas av sina driftmässiga önskningar. Varför skulle man då vilja beröva dem en drifttillfredsställelse och ersätta den med förnuftsskäl? Visserligen äro människorna sådana, men har ni frågat er, om de

också måste vara sådana, om det är deras innersta natur, som tvingar dem därtill? Kan en antropolog angiva skallens index hos ett folk, där det är sed att barnens huvud deformeras genom bandage från den tidiga barnaåldern? Tänk på den bedrövliga kontrasten mellan ett friskt barns strålande intelligens och den genomsnittlige vuxnes tankesvaghet! Vore det så alldeles omöjligt, att just den religiösa uppfostran har en stor skuld till denna relativa förkrympning? Jag menar, att det skulle dröja ganska länge, innan ett opåverkat barn skulle börja skapa sig några föreställningar om Gud och ting, som icke ha med denna världen att göra. Kanske skulle dessa tankar då slå in på samma banor, som våra förfäders gått, men man avvaktar icke denna utveckling, man ger barnet de religiösa lärorna på en tid, då det varken har något intresse för dem eller förutsättning att förstå deras betydelse. Att fördröja den sexuella utvecklingen och göra det religiösa inflytandet gällande så tidigt som möjligt, det är ju de båda huvudpunkterna i vår nuvarande pedagogik, eller hur? När sedan barnets tänkande vaknar, hava de religiösa lärorna redan blivit oantastliga. Men tror ni, att det är särskilt gynnsamt för utvecklingen av tankeförmågan, om ett så betydande område

stänges genom hot om helvetesstraff? Den som en gång kommit så långt att han utan kritik antar alla absurditeter, som de religiösa lärorna komma med och till och med inte ser de motsägelser de innehålla, hans tankesvaghet bör icke förvåna oss så särdeles. Men nu ha vi inte något annat medel att behärska våra drifter med än vår intelligens. Hur skall man kunna vänta av människor, som behärskas av tankeförbud, att de skola uppnå det psykologiska idealet, intelligensens primat? Ni vet också, att man påstår, att kvinnor i allmänhet lida av det så kallade »fysiologiska svagsinnet», det vill säga en ringare intelligens än mannen. Själva faktum är mycket omstritt och dess förklaring mycket tvivelaktig, men ett argument för att denna intellektuella förkrympning skulle vara av sekundär natur lyder, att kvinnorna tidigt få lida under ett strängt förbud att vända sina tankar mot det som mest intresserar dem, nämligen könslivets problem. Så länge utom de sexuella tankehämningarna också religiösa och därifrån härledda moraliska sådana inverka på människans tidiga år, kunna vi verkligen inte säga, hurudan hon egentligen är.

Men jag skall dämpa min iver och erkänna möjligheten, att även jag jagar efter en illusion.

Kanske är verkan av det religiösa tankeförbudet icke så svår som jag tror, kanske visar det sig, att den mänskliga naturen förblir densamma, även om man icke missbrukar uppfostran till underkastelse under religionen. Det vet jag inte, och det kan inte heller ni veta. Icke blott livets stora problem tyckas för närvarande olösliga, utan även en hel del mindre frågor äro svåra att avgöra. Men ni får i alla fall tillstå, att vi dock här äro berättigade att hoppas på framtiden, att det kanske finnes en skatt, som kan göra kulturen rikare, att det lönar mödan att göra ett försök med en irreligiös uppfostran. Utfaller det otillfredsställande, så är jag beredd att uppgiva reformen och återvända till det förra, rent deskriptiva omdömet: människan är ett väsen med svag intelligens, som behärskas av sina driftönskningar.

I en annan punkt är jag utan vidare ense med er. Det skulle säkert vara ett vanvettigt företag att vilja upphäva religionen med våld och i ett enda slag. Framför allt därför att det vore alldeles utsiktslöst. Den troende låter sig icke berövas sin tro, icke med skäl och icke med förbud, och skulle det lyckas med några, så skulle det vara en grymhet. Den som i decennier har tagit sömnmedel, kan naturligtvis inte sova, om man tar

ifrån honom medlet. Att religionens tröst kan liknas vid ett narkotikum belyses av en företeelse i Amerika. Där vill man nu ta ifrån människorna — uppenbarligen under inflytande av kvinnoväldet — alla ret-, berusnings- och njutningsmedel och ersätta det till leda med gudsfruktan. Även angående utgången av detta experiment behöver man icke vara nyfiken.

Jag motsäger er alltså, om ni drar den slutsatsen, att människan överhuvudtaget icke kan undvara den religiösa illusionens tröst, att hon icke utan den förmår bära livets tunga, den grymma verkligheten. Kanske icke den människa, i vilken ni gjutit det söta — eller bittersöta — giftet alltifrån barndomen. Men den andra, den som uppfostrats nyktert? Kanske behöver den som icke lider av någon neuros, inte heller någon intoxikation för att döva den. Säkert skall människan då befinna sig i en svår situation, hon måste erkänna hela sin hjälplöshet, sin obetydlighet i världens maskineri, hon är icke mer skapelsens medelpunkt, icke mer föremål för en god försyns ömma omsorger. Hon kommer att befinna sig i samma läge som barnet, som lämnat fädernehemmet, där det var så varmt och behagligt. Men det är väl ändå så,

att infantilismen måste övervinnas eller hur? Människan kan inte evigt förbliva ett barn, hon måste ut, ut i det »fientliga livet». Man kan kalla detta »uppfostran till realitet» — behöver jag förråda för er, att enda avsikten med denna skrift är att visa nödvändigheten av att taga detta steg?

Ni fruktar antagligen, att människan icke skall bestå detta svåra prov? Nå, låt oss i alla fall hoppas. Det betyder dock något, om man vet, att man är hänvisad till sin egen kraft. Man lär då att använda den rätt. Alldeles utan hjälpmedel är människan inte, vetenskapen har sedan istiden lärt henne mycket, och dess makt kommer att bli ännu större. Och de stora nödvändiga ödets skickelser, mot vilka det icke finnes någon hjälp, skall hon lära sig att bära med undergivenhet. Vad skall det tjäna till att förespegla henne, att hon skall få en stor egendom på månen, när ingen någonsin sett någon avkastning av den? Som ärlig småbonde på denna jorden skall hon veta att bearbeta sin torva, så att den när henne. Därigenom att hon vänder sina förväntningar från himlen och koncentrerar alla sina krafter på det jordiska livet, kommer hon antagligen att kunna uppnå, att livet blir drägligt för alla och att

kulturen inte mera förtrycker någon. Då kommer hon utan att beklaga sig att instämma med en av våra otrosbröder:

Och himlen överlåta vi
åt änglar och åt sparvar.

X.

»Det låter ju storartat. En mänsklighet, som avstått från alla illusioner och därigenom blivit i stånd att inrätta det drägligt åt sig på jorden! Jag kan emellertid inte dela edra förväntningar. Inte därför att jag skulle vara den hårdnackade reaktionär, som ni kanske anser mig vara. Nej, av ren nykterhet. Jag tror nästan, att vi nu bytt roller. Ni visar er som en svärmare, som låter er ryckas med av edra illusioner, och jag företräder anspråken på förnuftighet, rätten till skepsis. Vad ni nu framställt, tycks mig byggt på villfarelser, som jag enligt edra egna ord har rättighet att kalla illusioner, emedan de tydligt nog förråda inflytandet av edra önskningar. Ni sätter ert hopp till att de generationer, som i den tidiga barndomen icke rönt inflytande av de religiösa lärorna, lätt skulle uppnå intelligensens primat över driftlivet. Detta må väl vara en illusion, på denna avgörande punkt lär väl knappast den

mänskliga naturen komma att förändra sig. Om jag icke misstager mig — man vet så litet om andra kulturer — finns det också nu folk, som icke växa upp under trycket av ett religiöst system, och de komma icke ert ideal närmare än andra. Om ni skulle lyckas få bort religionen från europeisk kultur, så skulle det endast kunna ske, om ett annat lärosystem sattes i dess ställe, och detta skulle från början till sitt försvar nödgas antaga alla religionens karakteristiska psykologiska drag, samma helighet, stelhet, ofördragsamhet, samma förbud mot det fria tänkandet. Någonting i denna väg måste människorna ha för att kunna tillmötesgå uppfostrans krav. Och uppfostran kan ni ju inte avstå från. Vägen från spädbarnet till kulturmänniskan är lång, alltför många människobarn skulle gå vilse och icke i tid komma fram till sin livsuppgift, om de utan ledning skulle överlåtas åt sin egen utveckling. De läror, som komma till användning vid uppfostran, komma alltid att sätta skrankor för tänkandet i de mognare åren, precis på samma sätt som ni nu förebrår religionen. Märker ni icke, att det är det oundkomliga medfödda felet hos vår, hos varje kultur, att den ålägger det driftmässiga och tankesvaga barnet att träffa avgöranden, som blott den vuxnes mognade

intelligens kan komma till rätta med? Men det kan icke vara annorlunda, då mänsklighetens utveckling under sekler skall sammanträngas på några barndomsår, och barnet kan endast genom affektiva krafter förmås att utföra den uppgift det fått sig ålagt. Detta är alltså utsikterna för ert 'intellektets primat'.»

»Nu kommer ni icke att undra över om jag bryter en lans för bibehållandet av det religiösa lärosystemet som grundval för uppfostran och den mänskliga sammanlevnaden. Det är ett praktiskt problem, ej en fråga om realitetsvärde. Då det här gäller vår kulturs upprätthållande, så kunna vi icke vänta med att påverka den enskilde, tills han blivit mogen för kultur — många skulle överhuvudtaget aldrig bliva det — och då vi äro tvungna att påtrycka de unga något slags system av läror, som hos dem kommer att verka som en förutfattad mening, som är undandragen kritiken, så tycks mig det religiösa systemet därtill givet vara det lämpligaste. Naturligtvis just på grund av dess önskeuppfyllande och tröstande kraft, varpå ni velat igenkänna illusionen. Vad beträffar svårigheten att veta något om verkligheten, ja, tvivlet på om detta överhuvud är oss möjligt, skola vi dock icke förbise, att också de mänskliga

behoven äro ett stycke verklighet, och till på köpet ett mycket viktigt, ett som angår oss synnerligen nära.»

»En annan fördel med den religiösa läran finner jag i ett egendomligt förhållande, som ni särskilt tycks taga anstöt av. Den tillåter en luttring och sublimering av begreppen, som gör att det mesta, som bär spår av primitivt och infantilt tänkande, kan strykas bort. Det som då står kvar, är en samling idéer, som icke längre motsägas av vetenskapen och som denna icke heller kan vederlägga. Denna ombildning av de religiösa lärorna, som ni betecknat som halvheter och kompromisser, möjliggör, att klyftan mellan den obildade massan och den filosofiske tänkaren överbygges, och upprätthåller gemensamheten mellan dem, vilken är så viktig för kulturens bestånd. Då behöver man icke frukta, att mannen av folket skall få höra, att samhällets överskikt 'icke längre tro på Gud'. Nu tror jag mig ha visat, att ert bemödande reduceras till ett försök att ersätta en beprövad och affektivt värdefull illusion med en annan, som är oprövad och indifferent.»

Ni skall icke finna mig otillgänglig för er kritik. Jag vet, hur svårt det är att undvika illusioner; kanske äro också de förhoppningar jag här fram-

ställt av illusorisk natur. Men en skillnad fasthåller jag vid. Mina illusioner hava den fördelen — oavsett att det icke medför något straff att ej dela dem — att de icke äro omöjliga att korrigera som de religiösa, och de hava icke karaktären av villfarelse. Om erfarenheten skulle visa — icke mig utan dem som tänka som jag i senare tider —, att vi hava misstagit oss, så skola vi avstå från våra förväntningar. Ni får taga mitt försök för vad det är. En psykolog, som icke blundar för hur svårt det är att finna sig tillrätta i denna världen, gör ett försök att bedöma mänsklighetens utveckling efter den smula insikt han fått genom studiet av de psykiska förloppen hos individen under hans utveckling från barn till vuxen. Därvid tränger sig den föreställningen på honom, att religionen liknar en barndomsneuros, och han är optimistisk nog att antaga, att mänskligheten skall komma att övervinna denna neurotiska period, liksom så många barn växa ifrån sin liknande neuros. Dessa insikter i individualpsykologin äro kanske otillräckliga, det kanske icke är berättigat att överföra dem på människosläktet, optimismen är kanske ogrundad — jag medger, att allt detta är osäkert. Men det är så, att man ofta icke kan låta bli att säga, vad man tänker, och man

ursäktar sig då med att man icke giver ut det för att vara mer värt än det är.

Och vid två punkter måste jag ännu dröja. För det första, svagheten i min position betyder icke någon styrka i er. Jag menar, att ni försvarar en förlorad sak. Vi kunna aldrig så många gånger betona, att det mänskliga intellektet är maktlöst i jämförelse med driftlivet, och hava rätt i detta. Det är dock någonting särskilt med denna svaghet, intellektets stämma är svag, men den tystnar icke, förrän den skaffat sig gehör. Till sist, sedan den otaliga gånger avvisats, blir den ändå hörd. Detta är ett av de få förhållanden, som gör att man kan ha rätt att vara optimistisk med avseende på mänsklighetens framtid, men i och för sig betyder det icke litet. Härtill kan man anknyta också andra förhoppningar. Intellektets primat ligger säkert i ett långt, långt, men antagligen dock icke oändligt fjärran. Och då det sannolikt kommer att sätta upp samma mål, som ni väntar er att er Gud skall förverkliga — naturligtvis med hänsyn tagen till den mänskliga begränsningen och endast i den mån den yttre verkligheten, ananke, tillåter det —, nämligen kärleken mellan människorna och minskandet av lidandet, så kanske vi skulle kunna säga, att vår

antagonism endast är tillfällig, icke oförsonlig. Vi sträva efter samma sak, men ni är otåligare, anspråksfullare och — varför skulle jag icke säga det? — mer självisk än jag och mina meningsfränder. Ni vill, att saligheten skall börja genast efter döden, ni begär det omöjliga av den och vill icke uppgiva den enskildes anspråk. Vår gud, Logos,[1] skall av dessa önskningar förverkliga det som naturen utom oss tillåter, men blott så småningom, först i en oöverskådlig framtid och för nya människobarn. Någon ersättning åt oss, som få bära svåra lidanden, utlovar han icke. På vägen till detta avlägsna mål komma edra religiösa läror att övergivas, och det betyder ingenting, om man först misslyckas, om de första försöken att ersätta dem med andra bildningar visa sig värdelösa. Ni vet varför. I längden kan ingenting motstå förnuftet och erfarenheten, och religionen motsäger dem båda alltför uppenbart. Inte heller de mer renade religiösa idéerna kunna undandraga sig detta öde, så länge de vilja rädda något av religionens tröstande innehåll. Om de inskränka sig till att påstå, att det finns ett högre andligt väsen, vars egenskaper äro obestämbara, vars avsikter äro outgrundliga, då äro de visserligen osår-

[1] Holländaren Multatulis gudapar Logos—Ananke.

bara gentemot vetenskapen, men då förlora de också allt intresse för människorna.

Och för det andra: Giv akt på skillnaden mellan ert och mitt sätt att förhålla oss till illusionen. Ni måste försvara den religiösa illusionen med alla edra krafter; om den mister sitt värde — och det ser verkligen hotande ut —, då störtar er värld i spillror, det återstår er intet annat än att förtvivla om allt, om kulturen och mänsklighetens framtid. Från denna livegenskap är jag, äro vi, fria. Då vi äro beredda att avstå från en god del av våra infantila önskningar, kunna vi också bära, om några av våra förhoppningar visa sig vara illusioner.

Den från de religiösa lärornas tryck befriade uppfostran skall kanske icke ändra mycket i människans väsen; vår gud, Logos, är nog inte vidare allsmäktig, han kan blott uppfylla en liten del av vad hans föregångare lovat. Då vi måste inse detta, få vi taga den saken med ödmjukhet. Intresset för världen och livet skola vi icke förlora för den skull, ty vi hava i stället en säker grund, som ni icke hava. Vi tro på att det finns möjlighet för det vetenskapliga arbetet att komma till klarhet över en del ting i verklighetens värld, som komma att stegra vår makt och efter vilka

vi kunna inrikta vårt liv. Om denna tro är en illusion, då äro vi i samma läge som ni, men vetenskapen har genom talrika och betydelsefulla resultat bevisat oss, att den icke är en illusion. Den har många öppna och ännu fler hemliga fiender bland dem, som icke kunna förlåta den, att den har tagit kraften från den religiösa tron och hotar att störta den. Man förebrår den att den lärt oss så litet och lämnat så ojämförligt mycket mer i dunkel. Men därvid glömmer man, hur ung den är, hur svår dess början varit och hur försvinnande kort den tidrymd är, under vilken det mänskliga intellektet varit tillräckligt utvecklat för sina uppgifter. Fela vi icke alla i att vi låta våra domar gälla alltför korta tidrymder? Vi borde taga geologerna till föredöme. Man beklagar sig över vetenskapens osäkerhet, att den i dag uppställer såsom lag det som nästa generation kommer att förklara som ett misstag och ersätta med en annan lag, som kommer att ha lika kort livslängd. Men detta är orättvist och delvis icke sant. Omvandlingen av de vetenskapliga åsikterna är utveckling, framsteg, och icke kullstörtande. En lag, som man först ansåg obetingat gällande, visar sig vara ett specialfall av en mera omfattande lagbundenhet eller inskränkes genom en annan lag,

som man först senare lärt känna; ett ungefärligt närmande till sanningen ersättes av ett mera noggrant, som i sin tur väntar att ytterligare fullkomnas. På vissa områden har man ännu icke övervunnit det stadium i forskningen, där man gör antaganden, som snart måste förkastas som otillräckliga, på andra finns det däremot en säker och nästan oföränderlig kärna av vetande. Slutligen har man gjort ett radikalt försök att förklara vetenskapens resultat värdelösa, genom att påstå, att då den ändå är bunden vid vår organisations betingelser, den icke kan komma med något annat än rent subjektiva resultat, medan den verkliga naturen hos tingen utom oss alltid måste förbliva otillgänglig för den. Men därvid förbigår man några moment, som äro avgörande för vår uppfattning om det vetenskapliga arbetet, nämligen att vår organisation, det vill säga vår själsliga apparat, utvecklats just under strävan att lära känna yttervärlden, alltså måste ha fått en viss ändamålsenlighet i sin struktur, att den själv är en beståndsdel av samma värld, som vi skola utforska, och att den mycket väl tillåter ett sådant utforskande, att vetenskapens uppgift är riktigt angiven, om vi inskränka den till att visa, hur världen till följd av egenarten i vår organisation

måste synas, att vetenskapens slutliga resultat just på grund av det sätt på vilka de förvärvats icke blott äro betingade av vår organisation utan också av det som verkat på denna organisation, samt slutligen, att problemet om hur världen är beskaffad utan hänsyn tagen till vår iakttagande själsliga apparat är en tom abstraktion utan praktiskt intresse.

Nej, vår vetenskap är icke någon illusion. Men det vore en illusion att tro att vi från något annat håll skulle kunna få det som vetenskapen icke kan giva oss.

1.50

A N M Ä L A N.

Förlagets avsikt med utgivandet av den serie *"Små handböcker i vetenskapliga ämnen"*, i vilken föreliggande arbete ingår, har varit att söka göra en större allmänhet delaktig av forskningens sista ord i sådana ämnen, som hava ett allmänmänskligt intresse. Vetenskapens senaste forskningsresultat kunna ju i allmänhet endast med stor möda framletas ur vetenskapliga specialverk, vilka omöjligt kunna finna vägen till en större allmänhet, under det att något äldre populära framställningar, på grund av den raska takt varmed vetenskapen i våra dagar arbetar, komma ett gott stycke efter.

Vi hava allt skäl att vara stolta över den moderna vetenskapens landvinningar, och för den moderna människan bör det kännas som en plikt att i största möjliga utsträckning hålla sig underkunnig om varje ny erövring i andens rike, till vilket område den än hänför sig.

Serien *"Små handböcker i vetenskapliga ämnen"* omfattar såväl humanistiska som naturvetenskapliga ämnen och följande volymer äro utgivna:

NIELS BOHR: *Om atomernas byggnad.* 1:25.
IVAR BROMAN: *Anatomi.* 3:75.
— *Människokroppens mikroskopiska byggnad.* 3:75.
NILS VON HOFSTEN: *Ärftlighet och utveckling.* 1:75.
NILS HOLMGREN: *En förgången värld.* 3:75.
— *Ur havets djup.* 2:75.
DITLEF NIELSEN: *Den historiske Jesus.* 4:75.
GERT BONNIER: *Om könsbestämningen.* 4:75.
HIALMAR RENDAHL: *Om flyttfåglar.* 2:75.
HJ. TALLQVIST: *Naturvetenskapliga uppsatser.* 2:—.
— *Fysikens renässans.* 2:75.
JARL CHARPENTIER: *Buddha.* 2:50.
— *Jämförande indoeuropeisk språkvetenskap.* 3:75.
EMILIA FOGELKLOU: *Människan och hennes arbete.* 2:75.
ARNOLD LJUNGDAL: *Tiden och tron.* 2:25.
GREGORI AMINOFF: *Om juveler och ädla stenar.* 2:75.
PEHR LUGN: *Konst och konsthantverk i Egypten.* 3:—.
G. FERRERO: *Den antika civilisationens undergång.* 3:25.
ALLEN VANNÉRUS: *Om kunskapens giltighetsprinciper.* 1:75.
TOR ANDRÆ: *Psykoanalys och religion.* 2:25.
N. V. E. NORDENMARK, *Stjärnklara kvällar.* 2:50.
ALFRED PETTERSSON: *Luften och klimatet.* 2:75.
TORSTEN FOGELQVIST: *Till Viktor Rydbergs minne.* 1:—.
JOHN LANDQUIST: *Henri Bergson.* 2:75.

ALBERT BONNIER.

Pris 2: 25.